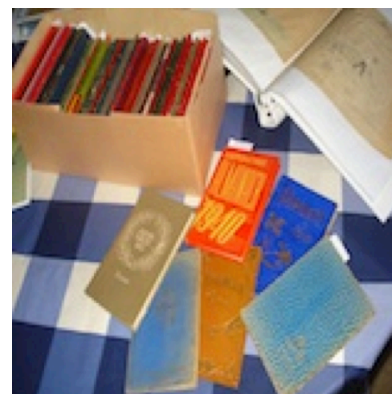

Orden om jorden

- åkerbruket beskrivet i Vallby
Sörgårdens almanackor 1899 – 1969

Moa Isaksson Dreyer

**Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Landskapsvårdens hantverk
15 hp
Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet
2012**

Orden om jorden
- åkerbruket beskrivet i Vallby Sörgårdens almanackor
1899-1969

Moa Isaksson Dreyer

Handledare: Bo Magnusson

Kandidatuppsats, 15 hp
Landskapsvårdens hantverk
Lå 2011/12

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
Box 77
SE-542 21 Mariestad, Sweden

www.conservation.gu.se
Tel +46 31 7860000

Program in Conservation, Landscape Management Major
Graduating thesis, 2012

By: Moa Isaksson Dreyer
Mentor: Bo Magnusson

ABSTRACT

This thesis accounts for what kind of information about the agriculture that is described in Vallby Sörgården's peasant diaries from 1899-1969. The thesis also describes the agricultural changes over time based on the same peasant diaries and whether these comply with the agrarian development in this part of Sweden during the same period. The method used is a form of qualitative micro study with quantitative elements, in which the so-called "stamp collecting-method" has been used when collecting data. The peasant diaries have been transcribed and interpreted qualitatively and in the processing of the collected data, quantitative method has been used.

Most information about the agriculture is about when various crops have been sowed over the years, notes about this constitutes 57% of the total number of notes about agriculture in the diaries. The thesis presents the average dates, of the 1900s, when the sowing of oat, rye and wheat and the planting of potatoes started. In second and third place is information about when the farm mowed and grinded in the mill.

The changes in agriculture, which can be seen in the diaries, are what kind of crops Vallby Sörgården cultivated during the years 1917-59. Throughout the 1900s, the farm has been grain-oriented, which coincide with developments in the western Swedish plains in general. Oat has dominated the farm's arable production, in terms of number of years, during the century. Which is in line with other parts of the county where oat has taken up the largest arable area during this time. The second most cultivated crop at Vallby Sörgården during the 1900s was rye, and the third was wheat. Less important roles have potatoes, peas, flax, forage and mixed grain had among the farm's field crops.

The thesis may contribute to the historical picture of Vallby Sörgården and be added to the current knowledge about the farm's agriculture and provide a basis for future research.

English title: Vallby Sörgården's agriculture described in peasant diaries from 1899-1969

Title in original language: Orden om jorden – åkerbruket beskrivet i Vallby Sörgårdens almanackor 1899-69

Language of text: Swedish

Number of pages: 50

Keywords: Vallby Sörgården, peasant diaries, time of sowing, cultivated crops, historical agriculture, agrarian development.

Förord

På programmet Landskapsvårdens hantverk på Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, så har vi studerat hur den agrarhistoriska utvecklingen format kulturlandskapet under seklen som gått. Vi har läst om människors historiska hävd av jorden och hur brukandet av markerna förändrats under agrara revolutionen strukturomvandlingar. Detta har gett en inblick i hur unikt det är med gamla, välbevarade kulturhistoriska miljöer som vittnar om hur det kunde se ut innan jordbrukets stora rationaliseringar. Kulturresevat som Vallby Sörgården, i Skövde kommun, vilket visar upp ett unikt laga skiftes-landskap är otroligt viktiga att värna om och studera för att få förståelse för den jordbrukande befolkningens liv och strävanden. Bondens egen berättelse, uttryckt i noteringar kring arbetet på gården, försvinner lätt i de generella teoriernas skugga. Det finns därför ett stort värde i att, på mikronivå, gå in och studera källmaterial som olika gårdars bondedagböcker för att få en mer komplex bild av vår kulturhistoria.

Genom universitetets kontakt med föreningen Vallby Sörgården kom det till min kännedom att det på Vallby Sörgården fanns ett flertal gamla almanackor som inte studerats och att föreningen var intresserade av att detta gjordes. Min förhoppning är att undersökningen av almanackorna ska ge ytterligare information om det historiska åkerbruket på Vallby Sörgården, som ett komplement till den befintliga kunskapen och därmed bidra till att uppfylla målen med kulturresevatet.

Undersökningen är ytterligare en liten pusselbit som kan bidra till den historiska bilden av Vallby Sörgården och adderas till den datasamling föreningen håller på att bygga upp.

Jag vill å det varmaste tacka Sigun Gröning och föreningen Vallby Sörgården för att jag på ett så generöst sätt fått använda mig av deras material, vara på gården och undersöka almanackorna. Jag är mycket tacksam för all hjälp och tid som Sigun lagt ner för att bistå mig i mitt arbete.

Tack också till min handledare Bo Magnusson på Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	9
1.1 Bakgrund	9
1.2 Problemformulering och frågeställning	9
1.3 Syfte och målsättningar	10
1.4 Tidigare forskning	10
1.4.1 Vallby Sörgårdens åkerbruk	10
1.4.2 Agrarhistorisk landskapsöversikt och åkerproduktion	11
1.4.3 Bondedagböcker	11
1.5 Avgränsningar	13
1.6 Metod	14
1.6.1 Metodval	14
1.6.2 Praktiskt tillvägagångssätt	14
1.6.3 Metoddiskussion	14
1.7 Material	16
1.7.1 Bondedagböcker som källmaterial	16
1.7.2 Källkritik	16
1.8 Teoretisk bakgrund	17
1.8.1 Vallby Sörgården	17
1.8.2 Vallby Sörgårdens almanackor	19
1.8.3 Bondedagböcker	20
1.8.4 Agrarhistoria – Vadsboslätten och Skaraborg	21
1.8.5 Åkerproduktionen i Sverige under 1900-talet	23
2. UNDERSÖKNINGEN	25
2.1 Bearbetning av insamlad data	25
2.2 Resultat	26
2.2.1 Almanackornas information kring åkerbruket i stort	26
2.2.2 Almanackornas information kring åkerbruket i detalj	27
2.2.3 Förändringar i åkerbruket över tid – sådda grödor	28
2.3 Analys	31
3. DISKUSSION & SLUTSATSER	34
4. SAMMANFATTNING	36
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	38
BILAGOR	40
BIL. 1. Kartor, Vallby Sörgården (figur 1 och figur 2)	40
BIL. 2. Diagram över antal noteringar per ämneskategori (figur 5)	41
BIL. 3. Diagram över när man började så vete (figur 6)	42
BIL. 4. Diagram över när man började så råg (figur 7)	43
BIL. 5. Diagram över när man började så och när man sått ifrån havre (figur 8 och 9)	44
BIL. 6. Diagram över när man började sätta potatis (figur 10)	46
BIL. 7. Tabell över nämnda grödor år för år (tabell 1)	47

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund

Hos privatpersoner, hembygdsföreningar, museer, bibliotek och i arkiv i hela landet finns den jordbrukande befolkningens egenskrivna anteckningar, i så kallade bondedagböcker, kring hävd och liv bevarade. Anteckningarna är en kulturhistorisk skatt att hämta information ifrån och som har ett stort historiskt värde i att tillgängliggöras. De ger ett inifrånperspektiv på hur livet och arbetet på en gård kunde se ut vid en viss tidpunkt. Materialet är unikt och ger ett annat, mindre perspektiv än de makroperspektiv som de generella teorierna grundar sig på. För att öka komplexiteten i synen på vår kulturhistoria är det viktigt att lyfta fram och studera även denna typ av mikrohistoriska källor. Trots att en stor del av dessa anteckningar har skrivits av och systematiserats och nu finns registrerade hos Nordiska Museet, är det fortfarande många som ännu inte har studerats vilkas information ligger gömd och väntar på att upptäckas. Kulturhistoriska mikrostudier, med bondedagböcker som källmaterial, är relevanta för landskapsvårdsfältet i egenskap av att ge detaljkunskap kring lokal markhävd och för att kunna pröva generella antaganden om kulturhistoriska förhållanden. I denna typ av skrifter kan man även inom den praktiska landskapsvården hitta motiv för hur skötseln och brukandet av historiskt hävdade marker ska utformas och utföras idag, i till exempel kulturresevat.

Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet samverkar med föreningen Vallby Sörgården som till sin huvuduppgift sköter kulturresevatet Vallby Sörgården i Götlunda socken, Skövde kommun (se figur 1, bilaga 1). Studenterna vid Landskapsvårdens hantverk har deltagit i föreningens verksamhet och fått möjlighet att praktisera i resevatet. På Vallby Sörgården finns ett sextiotial almanackor som utgjort källmaterial för denna undersökning.

1.2 Problemformulering och frågeställningar

Det är mycket att göra när ett kulturresevat med byggnader och marker ska skötas och verksamheten och underhållet planeras. Föreningen Vallby Sörgården får prioritera insatserna och gå igenom gårdens skrivna material successivt när de hinner. Tidsresurserna räcker inte riktigt till och därför har de gamla almanackorna från gården inte studerats i detalj.

Det finns gömd information om det historiska åkerbruket nedskrivet i dessa almanackor. Detaljinformation som skulle kunna vara till nytta i dagens brukande av kulturresevatets åkermarker när man försöker återskapa hur gården brukades under 1900-talets första hälft. Föreningen håller precis på att starta upp en arbetsgrupp med inriktning på jordbruket, vilket ger ytterligare motiv till att undersöka hur åkerbruket beskrivs i detalj i almanackorna. Almanackorna kan till exempel ge mer information om åkerproduktionen och om den förändrades över tid.

Tyra Johansson, den sista personen som levde på Vallby Sörgården gick ur tiden 1996 och därmed försvann den sista levande informationskällan kring gårdens historiska hävd. Berättelsen kring Vallby Sörgården och direkt inblick i livet och brukandet kan nu endast fås genom det material som finns i gårdsarkivet, däribland almanackorna.

För att uppfylla syftet kommer studien att utgå från följande frågeställningar:

- Vilken typ av information om Vallby Sörgårdens åkerbruk kan man hitta i almanackorna?
 - Kan man i almanackorna utläsa förändringar i åkerbruket över tid?
- Har Vallby Sörgården i så fall följt den agrarhistoriska utvecklingen i Västsverige?

1.3 Syfte och målsättning

Syftet är att studera och analysera Vallby Sörgårdens almanackor från år 1899 till och med 1969 för att undersöka vad för typ av information om gårdens åkerbruk som finns i dessa. Syftet är även att undersöka om denna information kan visa på några förändringar över tid i åkerbruket och huruvida gården i så fall följt den agrarhistoriska utvecklingen i regionen.

Resultatet av undersökningen förväntas ge ett bidrag till kunskapen om den historiska hävden på gården, vilket kan utgöra underlag för ett mer detaljerat kulturhistoriskt autentiskt brukande av markerna.

Resultatet kan även ses som ett bidrag till forskningen om åkerbruket i Västergötland under denna tid samt till forskningen kring bondedagböcker i stort.

1.4 Tidigare forskning

1.4.1 Vallby Sörgårdens åkerbruk

Kring Vallby Sörgården finns förutom föreningens egna sammanställningar av gårdens arkivmaterial två huvudkällor som jag använt mig av; den ena är Västergötlands museums koncept från 2002 och den andra är skötselplanen för kulturreseptatet som upprättades av Länsstyrelsen Västra Götalands län 2008.

I utredandet om Vallby Sörgården hade förutsättningar för att bli kulturreseptat och klassas som byggnadsminne så genomförde Västergötlands museum på uppdrag av Länsstyrelsen Västra Götaland 2001-2002 en översiktlig landskaps- och bebyggelsestudie av Vallby 2:36 och 2:3 Sörgården. Studiens resultat sammanställdes till konceptet *Sörgården i Vallby Götlanda socken, Skövde* (Holmström, Norrman & Sjölin, 2002). Antikvarierna Maria Norrman och Marita Sjölin var de som stod för landskapskarteringen och sammanställningen kring dessa. Föreningen Vallby Sörgårdens kunskaper kring gården fördes även in i konceptet. (Holmström, Norrman & Sjölin, 2002 s. 2). Syftet med studien 2002 var att undersöka och förmedla Sörgårdens markanvändnings- och bebyggelsehistorik från storskiftet fram tills idag, med betoning på tiden kring laga skiftet. De agrarhistoriska landskapselementens tidshärstamning och karaktär undersöktes genom landskapskartering, kartstudier och byggnadsdokumentation. (Holmström, Norrman & Sjölin, 2002 s. 3). I konceptet finns alltså bland annat information kring Vallby Sörgårdens agrara utveckling och gårdens historiska åkerbruk.

I och med bildandet av kulturreseptatet Vallby Sörgården 2008 upprättade Länsstyrelsen Västra Götalands län *Skötselplan för Kulturreseptatet Vallby Sörgården i Götlanda socken, Skövde kommun* (Ragnarsson, 2008). Skötselplanen beskriver området historiskt samt idag, syftet med kulturreseptatet samt skötsel och mål baserade på den historiska markanvändningen. Häri finns specifika skötsel mål för åkermarken och hur

denna ska skötas på ett kulturhistoriskt riktigt sätt (sjuårigt cirkulationsbruk med traditionella grödor). Skötselplanen grundar sig bland annat på Västergötlands museums koncept från 2002, arkivmaterial från Lantmäteriet samt tidigare egna publikationer av Länsstyrelsen Västra Götaland, till exempel *Agrarhistorisk landskapsöversikt – Västergötland och Dalsland* (Mascher, 2002). (Ragnarsson, 2008).

Föreningen Vallby Sörgårdens medlemmar har själva forskat i och sammanställt, bland annat genom olika studiecirklar, en del av det material som finns i Vallby Sörgårdens gårdsarkiv (dock inte almanackorna). Sigun Gröning från föreningen har dessutom författat det omfattande projektarbetet *Vallby Sörgården ett blivande kulturresevärt* (2006) i kursen Självbiografiskt berättande under 200 år vid Högskolan i Skövde. Projektarbetet syftar till att börja samla och sammanställa information om Vallby Sörgården och att successivt fylla på föreningens faktabank kring gården (Gröning, 2006 s. 2). Grunden för studierna har varit själva gården med dess marker, byggnader, inventarier och dokument och en del av föreningen Vallby Sörgårdens medlemmar har bidragit med sina kunskaper som informanter (Gröning, 2006 s. 3). Arbetet ger en mer levande bild av gården, än de offentliga dokumenten som gåtts igenom ovan, och människorna är mer närvarande. Författaren har en direkt inblick i och tillgång till gården samt dess historia och arkivmaterial.

Det finns inga tidigare sammanställningar med detaljer kring Vallby Sörgårdens åkerbruk, vad gäller sådda grödor samt tidpunkt för sådd.

1.4.2 Agrarhistorisk landskapsöversikt och åkerproduktion

Länsstyrelsen Västra Götalands läns publikation *Agrarhistorisk landskapsöversikt - Västergötland och Dalsland* (2002:14) redigerad av Catharina Mascher ger en god översiktsbild över den regionala agrara utvecklingen under 1800- och 1900-talen.

Även *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900 – en kartografisk beskrivning* (2011), redigerad av Ulf Jansson; ett band från Sveriges Nationalatlas, ger en omfattande och detaljerad bild av det svenska jordbruket under 1900-talet. Kapitlet Produktion på åker och i trädgård (s. 70-85) är särskilt relevant för undersökningen. Här redovisas åkerarealens användning under 1900-talet (grödoslag kopplat till hektar).

En nyutkommen bok är Erik Larssons *Bonde på 1900-talet – Från oxdrift till datorstyrning* (2012). Larsson är pensionerad lantbrukare och aktiv skribent med inriktning på lokalhistoria rörande Vadsbo härad i Skaraborgs län. Han vill med sin bok spegla 1900-talets omvälvningar inom jordbruket med en praktisk jordbrukares ögon (Larsson, 2012 s. 7). Larsson är alltså inriktad på det geografiska område som Vallby Sörgården tillhör. Decennie för decennie under 1900-talet går igenom och den agrara utvecklingen beskrivs.

1.4.3 Bondedagböcker

Det finns en hel del forskning kring bondedagböcker, med andra angreppssätt än i undersökningen. Här följer en presentation av ett urval av denna forskning.

Britt Liljewall, forskare vid Historiska institutionen vid Göteborgs universitet, har skrivit den omfattande avhandlingen *Bondevardag och samhällsförändring - studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet* (1995) där hon undersökt tre västsvenska bondehushåll och hur bönderna förhöll sig till samhällsutvecklingen under

den agrara revolutionen på 1800-talet samt hur böndernas sociala identitet och självsyn påverkades och påverkade densamma. Liljewall har som huvudmaterial använt sig av bondedagböcker. Ur ett mikroperspektiv har Liljewall fokuserat på individuella bondehushåll. Liljewall diskuterar framför allt böndernas identitet och hur den förändrats i förhållande till samhällsutvecklingen utifrån en begreppsanalys av de begrepp bonden använde för att identifiera sig själv. Hon konstaterar slutligen att bondens behov av en ökad begreppsnyansering kring sin egen person ökar i samma takt som samhället och bondens roll i detta förändras. Liljewall menar att 1800-talets ökade skrivande hos folket, manifesterat i bondedagböckerna, kan ses som ett uttryck i sig för ett rationellare och modernare synsätt.

Janken Myrdal, professor i agrarhistoria vid Sveriges Lantbruksuniversitet, startade tillsammans med Jonas Berg från Nordiska museet Bondedagboksprojektet i slutet av 1970-talet. Syftet med projektet är att samla in och skriva av bondedagböcker från hela landet. Myrdal och Berg ville skapa ett nationellt register över bondedagböcker vilket resulterade i *Svenska bondedagböcker - Ett nationalregister* (1992), sammanställt av Bo Larsson för Nordiska museet. I detta register finns alla av Bondedagboksprojektet kända bondedagböcker, framför allt från tiden innan 1900-talet. I Nordiska museets arkiv finns även avskrifter av ett hundratal dagbokssviter bevarade.

Liknande register över bondedagböcker finns även i såväl England, Tyskland och Danmark. Nationell räckvidd har dock endast det svenska och det danska registret *Bonedagbøger – kilder til dagliglivets historie: introduktion & registrant ved Karen Schousboe* (Etnologisk forum, Brede 1980). Det engelska registret *Historical Farm Records: a summary guide to manuscripts and other material in the University Library collected by the Institute of Agricultural History and the Museum of English Rural life* (University of Reading, 1973) behandlar det material som är insamlat vid Readings universitetsbibliotek. Det tyska registret *Katalog ländlicher Anschreibebücher aus Nordwestdeutschland: Herausgegeben und eingeleitet von Marie-Louise Hopf-Droste, zusammengestellt unter mitarbeit von Sabine Hacke* (Lit Verlag, Münster 1989) täcker nordvästra Tyskland. (Larsson, 1992 s. 7).

En bok som ofta refereras till är *Alla de dagar som är livet - Bondedagböcker om arbete, resor och umgänge under 1800-talet* (1991) redigerad av Janken Myrdal. Nordiska museet står bakom denna skrift vilken inledde publiceringen och bearbetningen av det material som samlats in i Bondedagboksprojektet. I skriften presenteras ett antal forskares studier av olika bondedagböcker utifrån olika angreppssätt. Två områden har främst studerats; det ena handlar om arbetstidens fördelning och det andra om långväga resande. Vad gäller arbetstiden så har denna beräknats utifrån en av Myrdal etablerad metod kring mandagsverken och man har undersökt vilka skillnader och likheter som funnits i arbetsårets fördelning på gårdar av olika storlek i olika regioner. Tillexempel presenteras arbetstiden för sysslor relaterade till åkerbruket.

Myrdal har även tillsammans med Bo Larsson varit redaktör för *Peasant diaries as a source for the history of mentality* (1995); en rapport från den tredje internationella konferensen för bondedagböcker 1992. I denna rapport medverkar såväl Britt Liljewall (som John Svenske). Konferensen hölls på Nordiska museet och hade temat: The history of mentality with diaries as the source (Myrdal & Larsson, 1995 s. 5). Rapporten ger en bild av det internationella forskningsläget kring bondedagböcker.

Bo Larsson har även bland annat författat artikeln *Bonedagböcker som historisk källa* (1991) som publicerades i *Kronos* (1991:2).

Anna Götlind, docent i historia vid Högskolan Dalarna, står bakom boken *En dagbok berättar – Studier i Backåkers Eriks dagbok 1861-1914* (2002), vilken bearbetar fjorton historiestudenters uppsatser med utgångspunkt i Backåkers Erik Johanssons dagbok (från 1860-1914). Även här skildras Sveriges modernisering ur ett mikroperspektiv utifrån ämnen som begynnande sekularisering, framväxten av föreningsliv, kvinnors och barns förändrade levnadsvillkor, järnvägens betydelse för människors resvanor, penningekonomin framväxt samt förändringar i försörjningsmönstret på en enskild småbrukargård. Denna bok är en produkt av Forskningsprojektet *Backåkers i Hummelbo: Samhällsförändringar i ett mikroperspektiv* (1999-2002). Backåkers Eriks dagbok, från södra Dalarna, är en av de mest omfattande bondedagböckerna man känner till från denna tid och har därför studerats ur många olika synvinklar. Dagboken publicerades i sin helhet av John Svenske, före detta lektor i svenska vid Mälardalens högskola, 1987. Svenske ligger även bakom den språkvetenskapliga avhandlingen *Skrivandets villkor: En studie av dagboksskrivandets funktioner och situationella kontexter utgående från Backåkers Eriks dagbok 1861-1914* (1993).

Agrarhistorikern Anna Dahlström vid Centrum för Biologisk Mångfald (CBM) beskriver i kapitlet Markanvändningsdynamik – Rekonstruktion med hjälp av bondedagböcker och historiska kartor (s. 87-94) i *Nycklar till kunskap* (2010) hur man kan kombinera bondedagböcker och historiska kartor som källmaterial för att erhålla detaljkunskap om historisk markanvändning och dess organisation i tid och rum. Syftet är att presentera en metod som kan ge en mer autentisk och nyanserad bild av jordbruket under 1800-talet (Tunón & Dahlström, 2010 s. 87). Förutsättningen för att Dahlströms metod ska fungera är att det både i dagböcker och i kartor finns namn på platser där man arbetat, så att man kan länka ihop informationen. Finns detta kan man till exempel få en bild av hur och när olika marker brukades samt hur detta varierade över tid. Dahlström redogör, som exempel, för betets organisation på gården Bolet i Österskogs by utifrån en bondedagbok från 1870 samt laga skifteskartan från 1882 (Tunón & Dahlström, 2010 s.91). Hon visar även på hur denna typ av information kan öka vår förståelse av relationen mellan människa och natur genom att sätta in datan i en ekologisk kontext. Dahlström är också aktuell som en av fem forskare som beviljats anslag från Vetenskapsrådet för att studera hushållens historiska resursutnyttjande. Forskningsprojektet som går under namnet *Försörjningens resiliens – de agrara hushållen mellan samhälle och natur 1750-1900* är ett tvärvetenskapligt samarbete mellan forskare inom agrarhistoria, biologi och ekonomisk historia från SLU, Uppsala universitet, Stockholms universitet och CBM. Projektet ska under tre år undersöka kopplingarna mellan människa, samhälle och ekosystemen i Sverige under agrara och industriella revolutionen 1750-1900. Man kommer att titta på hur socioekonomiska och naturgivna förutsättningar tillsammans påverkade människors agerande för att överleva och hur landskapets ekologiska stabilitet påverkades av detta. Forskningsobjekt är Folkare härad i södra Dalarna och Torstuna härad mellan Västmanland och Uppland. Som historiskt källmaterial kommer bland annat bondedagböcker och kartor att användas. (Demker, 2011).

1.5 Avgränsningar

Studien omfattar endast almanackor från Vallby Sörgården från tiden 1899 till och med 1969. Studien innefattar endast noteringar, i almanackorna, kring åkerbruket.

1.6 Metod

1.6.1 Metodval

Undersökningen utgörs av en kulturhistorisk mikrostudie av Vallby Sörgårdens almanackor från åren 1899 t.o.m. 1969. Vid studerandet av almanackorna har den så kallade frimärkssamlarmetoden använts. Frimärkssamlarmetoden innebär att hela eller stora delar av materialet undersöks noggrant, till skillnad från den så kallade russinplockarmetoden där man endast plockar ut enstaka företeelser som sticker ut (Myrdal, 1991 s. 7).

En tredje metod för att studera bondedagböcker är att utföra en temaundersökning, vilket innebär att ett och samma tema undersöks i flera dagböcker (Larsson, 1992 s. 14). Av dessa tre metoder är frimärkssamlarmetoden enligt mig den mest lämpliga för att besvara mina frågeställningar och uppfylla det uppställda syftet med denna undersökning. Eftersom undersökningen syftar till att undersöka det vardagliga åkerbruket, vilket upptagit en stor del av gårdens tid och därmed finns noterat mycket om i almanackorna, så lämpar sig inte russinplockarmetoden eftersom denna fokuserar på det som bryter av mot det vardagliga. Frimärkssamlarmetoden är också den metod som främst uppmuntrats av Bondedagboksprojektet vid Nordiska museet, vad gäller forskning kring deras material (Myrdal, 1991 s. 8).

Eftersom det endast är Vallby Sörgårdens almanackor som studeras så är heller inte en temaundersökning aktuell i detta fall.

Undersökningen är en form av kvalitativ studie med kvantitativa moment. Almanackorna har skrivits av och tolkats kvalitativt. I bearbetandet av den insamlade informationen har sedan kvantitativ metod använts genom att ett urval av data sammanställts och presenterats statistiskt.

1.6.2 Praktiskt tillvägagångssätt

Metoden har tillämpats praktiskt genom att all text relaterad till åkerbruket i samtliga almanackor har skrivits av på dator. Undersökningen har utförts under en heldag på Vallby Sörgården och avskriften har förts in och systematiserats i ett förskrivet dokument där årtal och månader varit inskrivna. Almanackorna har gått igenom en efter en i tidsordning.

Den insamlade informationen har sedan sammanställts, analyserats och ställts mot en agrarhistorisk kontext.

1.6.3 Metoddiskussion

I undersökningar där frågeställningarna endast kan besvaras genom att gå ner på mikronivå handlar det om att utföra mikrostudier. Mikrohistoria är ett begrepp som används när man undersöker historiska förhållanden och objekt som inte kan undersökas på en generellare nivå. Mikrohistoriska undersökningar kan inte likställas med fallstudier där man som representativt för en generell, större problematik studerar delområden. De kan inte heller likställas med lokalhistoriska undersökningar, vilka behandlar delar av större geografiska helheter. (Florén & Ågren, 2006 s. 153). Mikrohistorian har sin tyska motsvarighet i Alltagsgeschichte och sin engelska i History from below, vilka alla syftar till att lyfta fram människors vardagsperspektiv och studera det lilla (Götlind & Kåks, 2004 s. 25).

Mikrohistoriska undersökningar kan tolkas som ett postmodernt uttryck för den kritik som riktas mot att tolka verkligheten med hjälp av övergripande teoretiska system. Ur ett postmodernistiskt perspektiv ses verkligheten som alltför komplicerad och komplex

för att kunna tolkas utifrån generella teorier och man påtalar relevansen av att studera historien utifrån många olika perspektiv. (Florén & Ågren, 2006 s. 159).

I Anna Götlind, docent i historia och lektor vid Högskolan i Dalarna, och Helena Kåks, etnolog och doktorand vid Linköpings universitet, argumenterar för mikrohistoria i sin bok *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria* (2004):

”För att kunna närma oss det förflutna i all dess komplexa och fascinerande mångfald måste vi vara beredda att göra oss fria från en del av de förutfattade meningar som finns om vad historia är och bör vara. Vi måste lämna uppfattningen att det generella alltid är intressantare än det individuella, att det offentliga är viktigare än det privata, och att det gamla är intressantare än det nya.” (s. 30-31).

Viktiga argument när representativiteten i sådana här former av mikrostudier diskuteras.

I strävandet efter representativitet ses individuella källor inte med blida ögon om man har ett nomotetiskt synsätt. Inom detta synsätt godkänns endast den representativa empirin som kan säga något av generellt historiskt intresse. Dessa argument håller dock inte, eftersom man i så fall även skulle kunna vetenskapligt underkänna all lokalhistorisk forskning. De förhållanden som synliggörs i en mikro- eller fallstudie kan också tolkas på en generellare nivå, när man vet hur det studerade förhöll sig till sin omgivning. Mönster i bondedagböckerna kan alltså mätas mot samhället i stort och därigenom kan individstudier hålla för diskussioner om mer generella förhållanden. (Liljewall, 1995 s. 52).

I kontrast till det nomotetiska kan ett ideografiskt synsätt ställas, vilket understryker humanvetenskapernas särart och oförenlighet med absoluta, objektiva förklaringar och lagbundenhet (Liljewall, 1995 s. 20). Den ideografiskt betonade forskningen argumenterar att komplexiteten hos människor och samhällen som formats av människor är allt för stor för att rymmas i begrepp som generell sanning och representativitet. Det ideografiska synsättet motiverar således den begränsade studien och mikroperspektivet. Ett större egenvärde tillskrivs empirin. (Liljewall, 1995 s. 22). Forskning med ideografisk inriktning kan alltså skänka relevanta pusselbitar till den stora uppbyggnaden av vår historia, genom att spegla inifrån- såväl som underifrånperspektiv.

Valet att göra en kvantitativ analys av ett sådant här begränsat undersökningsmaterial kan diskuteras. Statistiken grundar sig på relativt få mätvärden och går inte att direkt applicera på något annat objekt än just Vallby Sörgården. Mätvärdena, som plockats ut ur almanackorna, är också ett uttryck för det högst subjektiva urval almanacksförfattaren gjort i sin bedömning om vad som varit relevant att notera och inte. Tillförlitligheten och forskningsvärdet i statistiken kan alltså ifrågasättas.

Läsaren bör ha detta i bakhuvudet när de statistiska sammanställningarna studeras. Jag anser att det ändå finns en relevans av att sammanställa och analysera materialet kvantitativt. Diagram och tabeller ger en tydlig och konkret överblick över variationer över tid. Även om statistikens tillförlitlighet och värdet i att analysera kvantitativt kan diskuteras så kan statistiken ses som ett sätt att konkretisera Erik Johans bild av sitt åkerbruk. Det är just denna bild som speglas i undersökningen och som förankras i frågeställning och syfte. Anteckningarnas formella karaktär, med frekventa datumangivelser, och avsaknad av känslouttryck samt vidare förklaringar motiverar också ett kvantitativt angreppssätt. Den kvantitativa analysen inbegriper inte tolkningar utifrån personliga, symboliska och samhällseliga aspekter. Avsaknaden av denna typ av

orsakssamband är den kvantitativa analysens nackdel. En rent kvalitativ analys av samma material hade därför kunnat fungera som ett fördjupande komplement, vilket är att beakta för framtida forskning utifrån almanackorna.

1.7 Material

Materialet som studerats i undersökningen är samtliga almanackor skrivna av Erik Johan Johansson på Vallby Sörgården åren 1899 till och med 1969.

1.7.1 Bondedagböcker som källmaterial

Bonedagböcker kan användas som historisk källa för att komplettera, nyansera och problematisera bilder som ges i andra källor (Liljewall, 1995 s. 51). Bondedagböcker som källa kan ge en mer detaljrik och konkret bild av företeelser och förhållanden än vad andra mer övergripande källor kan. Man får en unik och direkt inblick i bondehushållet.

Bonedagböckernas styrka ur forskningssynpunkt är att man i dessa kan få de berörda personernas egna svar på frågor som innan besvarats mer översiktligt. Till exempel kan man i bondedagböckerna följa den agrara revolutionen utifrån ett personligt mikroperspektiv och se hur bönderna påverkades av denna utveckling. Vår historia har i högsta grad skapats av enskilda individer och deras handlande. Bo Larsson skriver i sin artikel *Bonedagböcker som historisk källa* i *Kronos* (1991:2): ”*Sammanfattningsvis kan man besvara frågan om varför man ska forska i bondedagböcker med att man genom dessa kan få både översikt och djup, både statistik och individcentrering*” (s. 33).

1.7.2 Källkritik

I avskrivandet av en originalskrift finns det alltid en viss risk att avskriften blir felaktig på grund av en feltolkning av ursprungsmaterialet. Handstilen kan vara svår att tyda och ord och begrepp vara ålderdomliga eller dialektala. Risken för misstolkningar kan minskas genom att varje ord studeras noga liksom att inga egna slutsatser dras utifrån stereotypa antaganden om vad det borde stå. I studerandet av texten i almanackorna har förstoringsglas och dialektordböcker använts för att öka undersökningens objektivitet och reliabilitet.

En kritik mot bondedagböcker som källmaterial är att de endast beskriver de företeelser och sysslor som avsändaren själv ansett värt att skriva ner. I och med detta så osynliggörs många mindre sysslor liksom detaljer som sågs så självklara att de inte behövde omnämnas. (Larsson, 1991 s. 36). Detta är något som minskar undersökningens validitet. Men eftersom undersökningen syftar till att undersöka just åkerbruket beskrivet i almanackorna så anser jag att det framkommer i frågeställningen och syftet att det är bilden som speglas i almanackorna som ska undersökas.

En annan brist är att det i almanackorna från Vallby Sörgården endast är det manliga perspektivet som kommer fram, eftersom det var mannen på gården som skrev. Resultatet skulle kunna blivit ett annat om även kvinnornas sysslor och perspektiv på vad som var viktigt att skriva ned redovisats.

Att det bara är almanackor från Vallby Sörgården som undersöks minskar generaliseringsgraden. Huruvida man ser detta som ett representativitetsproblem eller inte är olika inom olika forskningsgenrer, detta diskuteras i metoddiskussionen ovan. Ju fler dagböcker som undersöks enskilt, desto större möjlighet till vidare jämförande undersökningar ges. Så var dagboksundersökning är viktig även som ett underlag för framtida komparativ forskning.

1.8 Teoretisk bakgrund

1.8.1 Vallby Sörgården

Vallby Sörgården är ett kulturresevat som ligger i den södra utkanten av Vadsbosläppen i Skövde kommun, Götlunda socken, Västra Götalands län. Denna del av Vadsbosläppen består till stor del av ett öppet jordbrukslandskap som löper mellan sjön Östen och Stöpaskogen. Vadsbosläppen består av plan lerjord där låga moränryggar och åsar bryter igenom. Vallby Sörgården ligger idag vid byvägen cirka 200 meter öster om det gamla byläget (se figur 2, bilaga 1). (Holmström, Norrman & Sjölin, 2002 s. 8).

Kulturresevatet bildades år 2008 med syftet att:

- *”Bevara ett värdefullt kulturpräglad, västgötskt slättlandskap som utgörs av en ovanligt komplett och väl bibehållen bondgård med ett odlingslandskap präglad av 1850-talets laga skifte och den arronderingsstruktur som kan härledas till det tidiga 1900-talets växelbruksodling.*
- *Förmedla en förståelse för gårdens utveckling i ett historiskt sammanhang där kulturlandskapet är en källa till kunskap, inspiration samt bidrar till ett ökat friluftsliv.*
- *Bruka gården på det sätt som var traditionellt i trakten under tidigt 1900-tal och därigenom ge möjlighet till pedagogisk verksamhet.”*

(Ragnarsson, 2008 s. 3).

I Skötselplanen från 2008 står även att läsa att skötseln av kulturresevatet ska utgå från den historiska markanvändningen under 1900-talets första hälft (Ragnarsson, 2008 s. 9). Vidare går att läsa att den mesta av gårdens åkerareal ska brukas med ett sjuårigt cirkulationsbruk, som var vanligt i Vadsbotrakten vid denna tid. Vall sås i tre år, bryts på hösten följt av vårsäd två år, ett år träda med sådd av höstråg eller höstvetete och efter det vårsådd av vall. Skötselplanen anger att traditionella åkergrödor ska odlas. (Ragnarsson, 2008 s. 10).

Byn Vallby har en lång historisk kontinuitet av beboende och innefattas som helhet i riksintresse för kulturmiljövården KR 2-23 Götlunda-Väring. Vallby ingår även i område 83-17 Götlunda i *Bevarandeprogram och åtgärdsprogram för odlingslandskapets natur- och kulturmiljövården i Skaraborgs län* (1992). (Holmström, Norrman & Sjölin, 2002 s. 3).

Människor har bott i området ända sedan stenåldern och flera fasta fornlämningar finns att skåda. Erik Johan Johansson, som antecknat i almanackorna, hittade ofta historiska föremål när han plöjde sina åkrar med oxarna. På Jämmerkullen som delvis tillhör Vallby Sörgården finns ett stort gravfält från järnåldern (RAÄ nr Götlunda 42:1) med runt sjuttio gravar; en domarring, femtio stensättningar, femton högar och två skeppssättningar. (Gröning, 2006 s. 9).

Samma släkt bodde på kronoskattehemmanet (alltså friköpt från kronan) tillika rusthållet Vallby 2:36 Sörgården i sex generationer under mer än två hundra år. Johanna Andersdotter blir ensam ägare till gården när maken Johannes Eriksson går bort 1899. Sonen Erik Johan Johansson (som skrivit i almanackorna) arrenderar gården mellan 1901 och 1908, hans mor bor då kvar. Vid arvskiftet 1908 köper Erik Johan ut sina syskon och blir gårdens ägare tillsammans med sin fru Johanna Nilsson. Deras två barn

Folke (född 1909) och Tyra (född 1913) kommer båda att bo kvar hela deras liv på gården och förbli ogifta. (Holmström, Norrman & Sjölin, 2002 s. 20). Folke blir dock endast 43 år och går bort 1953 efter en tids sjukdom. När modern går bort 1958 är det Tyra, fadern Erik Johan och drängen Karl som är kvar på gården. (Holmström, Norrman & Sjölin, 2002 s. 21). Erik Johan går bort 1967 och Tyra bor sedan som sista generation ensam på gården. När Tyra går bort 1996 övertar Allmänna arvsfonden Vallby Sörgården, fonden överlåter två år senare tomtmarken och byggnaderna till Tidanbygdens och Wäring-Locketorps hembygdsföreningar som hembygdsgård. Föreningen Vallby Sörgården bildas av hembygdsföreningarna för att sköta gården. Hembygdsföreningarna köper 2002 gårdens jordbruksmark av Allmänna arvsfonden genom bidrag från Länsstyrelsen, som fått upp ögonen för Sörgården som en kulturhistoriskt intressant miljö. (Gröning, 2006 s. 33).

I byn Vallby genomförs storskifte 1815, vid denna tid var åkermarken fördelad på de tre gårderna Nolgärdet, Millomgärdet och Sörgärdet. I skifteshandlingarna kan man utläsa att byns bästa åkerjord då bestod av god ler- och sandmylla, medan sämre klassad åker låg på stenbunden sandjord och alvlera. Genom landskapet bryter låga höjdryggar igenom och Vallby låg på en sådan rygg. På höjdryggens sluttningar och krön låg åkrarna och marken var delvis rik på sten. Nedanför åkrarna var marken ofta sank och tjänade som ängsmark. Vid denna tid var även mindre åkerlyckor upptagna på högre belägen ängsmark i söder. (Holmström, Norrman & Sjölin, 2002 s. 14).

Laga skifte genomfördes 1852-57 (Ragnarsson, 2008 s. 5). Vallby Sörgården flyttades dock ut från bytomten, till det läge den ligger idag, redan runt 1820-talets mitt och utvecklades sedan mycket under tiden 1822-1857 (Holmström, Norrman & Sjölin, 2002 s. 15). Odlingsrösen började röjas bort och uppodlingen av ängsmark tog fart. Utdikningar och invallningar genomfördes som avvattningsåtgärder och åkermarken fick sina öppna tegdiken som finns kvar än idag, vilket förändrade förutsättningarna för markanvändningen (Ragnarsson, 2008 s. 7). Vid laga skifte var gården störst av samtliga Vallbys gårdar och sannolikt den mest framåtsträvande. (Holmström, Norrman & Sjölin, 2002 s. 15).

Efter skiftena ersattes det gamla tresädssystemet med växelbruk som nytt odlingssystem, vilket sedan fortsatte präglade gårdens jordbruk under resten av 1800- och 1900-talet. (Ragnarsson, 2008 s. 7). Under början av 1900-talet erhöll Erik Johan flera utmärkelser för fröodling av bland annat rödklöver och timotej. I slutet av 1930-talet utgjordes 14,5 hektar av gårdens totala 21 hektar av åkermark. Man hade vid denna tid två oxar (som dragdjur), fjorton nötkreatur och två grisar på gården. Det finns även många redskap bevarade från just tidigt 1900-tal, vilka indikerar att Erik Johan investerat i åkerproduktionen. (Holmström, Norrman & Sjölin, 2002 s. 20). Flera jordbruksskrifter, om till exempel konstgödsel, täckdikning och moderna maskiner, finns kvar på gården och vittnar om att Erik Johan var intresserad av att modernisera och utveckla jordbruket enligt tidsandan. Gårdens utveckling stannade dock av efter andra världskriget, vilket sannolikt berodde på att sonen Folke gick bort och att Erik Johan inte längre såg någon anledning att investera och förnya när det inte fanns någon (man) som skulle ta över gården och han själv började bli uppåt åren.

Åkermarken brukades med oxe fram till 1962 och därefter med en mindre traktor (Ragnarsson, 2008 s. 8). 1951 hade 28 % av jordbruksenheterna i Skaraborg traktor, 1961 var siffran 72 % (Mascher, 2002 s. 165-66).

Jordbruket har varit utarrenderat sedan tidigt 1960-tal, men föreningen Vallby Sörgården övertog hävdn av markerna år 2006 (Ragnarsson, 2008 s. 8). Växelbruk bedrevs fram till mitten av 1980-talet på Vallby Sörgården. (Ragnarsson, 2008 s. 8).

Vallby Sörgården är unik eftersom gården som helhet är så välbehållen. Många kulturhistoriskt viktiga landskapselement och strukturer finns bevarade, så som flera öppna tegdiken och odlingsrösen (Holmström, Norrman & Sjölin, 2002 s. 6). Landskapet är fortfarande starkt präglad av laga skiftet, med stenvmurar och fägata. Kort och gott kan man säga att Vallby Sörgården speglar betydelsefulla agrarhistoriska skeenden från olika tidsskikt. Gården har fått sin huvudkaraktär från tiden efter skiftena, vilka innebar stora agrara omvandlingar i Sverige. Gården har ett stort kulturhistoriskt värde i och med att jordbrukslandskap, byggnader och inventarier är så väl bevarade. (Holmström, Norrman & Sjölin, 2002 s. 7).

1.8.2 Vallby Sörgårdens almanackor

Figur 3. Fotografiet visar skokartongen där Vallby Sörgårdens almanackor förvaras idag och hur några av almanackorna ser ut. (Fotograf: Moa Isaksson Dreyer, 2012-04-03).

På Vallby Sörgården finns totalt 60 stycken almanackor, från år 1899 t.o.m. 1969, bevarade. Det saknas almanackor från åren: 1900-02, 1904, 1906, 1907, 1910-11, 1926, 1932 samt 1956. Anledningen till att dessa årtal saknas kan vara att de försvunnit vid någon tidig utrensning av Allmänna arvsfonden eller dylikt, då man inte insett värdet av dem. I almanackorna finns kortfattade noteringar om gårdens brukande och göromål. En stor del av samtliga anteckningar utgörs av noteringar relaterade till åkerbruket. I övrigt står att läsa om gårdens djur, väder och personliga företeelser. Det kan till exempel handla om när kor betäckts och kalvar fötts, att det regnat och blåst och att man varit på

begravning eller sjukhus. Anteckningarna är i blyerts och bläck och skrivna i skrivstil. Noteringarna är kortfattade och ger inte uttryck för några känslor.

Det är sannolikt Erik Johan Johansson (född 1875, död 1967) som antecknat i almanackorna. (Ragnarsson, 2008 s. 5). Att det är Erik Johan som skrivit i almanackorna styrks av andra handskrivna dokument som finns bevarade, till exempel ett dokument där Erik Johan förklarar sin yttersta vilja att hans stenåldersfynd ska tillfalla Götlunda hembygdsförening för att bevaras som bevis på att Vallby var bebyggt redan under stenåldern. Dokumentet är undertecknat av Erik Johan (namnteckningen har bevittnats av två utomstående personer) och handstilen känns väl igen i almanackorna. De två sista almanackorna från 1968 och 1969 kan Erik Johan dock inte ha skrivit i, eftersom han avled 1967. I dessa finns heller inga anteckningar förutom en notering antagligen skriven av Tyra om att fadern Erik Johan dött 2/8 1967. Idag förvaras almanackorna i en skokartong på Vallby Sörgården (se figur 3 ovan). Tidanbygds- och Wäring-Locketorps hembygdsföreningar äger Vallby 2:36 Sörgården och alla gårdens inventarier, således också almanackorna.

1.8.3 Bondedagböcker

I Bo Larssons *Svenska bondedagböcker - Ett nationalregister* (1992) definieras bondedagböcker som anteckningar oftast förda i någon slags almanacka av personer med anknytning till jordbruket, så som bönder, torpare och mångsysslare på landsbygden (Larsson, 1992 s. 5).

I boken *Alla de dagar som är livet - Bondedagböcker om arbete, resor och umgänge under 1800-talet* (Myrdal, 1991) redogörs mer ingående för begreppet bondedagböcker utifrån Bondedagboksprojektet. "Bonde-" avser den jordbrukande befolkningen på hela landsbygden, rena hantverksjournaler samt anteckningsböcker från de högre stånden har dock uteslutits (Myrdal, 1991 s. 11-12). "-dagböcker" innefattar alla former av anteckningsböcker som beskriver den egna verksamheten, såväl årskrönikor som mer oregelbundna anteckningar och kassaböcker inkluderas (Myrdal, 1991 s. 12). Utifrån Bondedagboksprojektets vida definition så faller almanackorna från Vallby Sörgården inom detta begrepps ramar och kan således betraktas som en typ av bondedagböcker.

Utmärkande för bondedagböcker är att de ofta består av kortfattade likartade noteringar (Myrdal, 1991 s. 7). Oftast handlar noteringarna om dagens utförda sysslor på gården (Larsson, 1991 s. 33). Informationen kan vara knapp och svår att tyda. Vilket kan förklaras av att den skrivande bonden vanligtvis förde anteckningar för sig själv eller alternativt för familjen, vilket innebar att författaren och mottagaren förutsattes ha samma referensramar. Saker som sågs som självklara behövdes alltså inte noteras eller förklaras vidare. Rakt och sakligt beskrivs sådant som bonden ansåg var viktigt att notera kring arbete, väder och personer. Uttryck för känslor eller reflektioner är mycket sällsynt. (Liljewall, 1995 s. 31).

Det var framförallt män som skrev dagbok bland allmogen. Detta berodde på könsrollerna och arbets- och ansvarsuppdelningen utifrån dessa (Liljewall, 1995 s. 38).

På 1700-talet var det mindre vanligt att skriva bondedagbok (Larsson, 1992 s. 10). Under början av 1800-talet tog dagboksskrivandet fart, spred sig och blev ett mer vanligt förekommande inslag hos den jordbrukande befolkningen (Liljewall, 1995 s. 35). Faktorer som landsbygdsbefolkningens växande skriv- och läskunnighet, bättre tillgång på skrivmaterial och almanackornas bredare spridning gav förutsättningar för skrivandet. Lantbruksskolorna introducerades även i landet i mitten av 1800-talet, något

som också kan ha gett bondedagboksskrivandet en skjuts. (Larsson, 1992 s. 11). Synen på tid förändrades under den agrara revolutionen och medvetenheten om vikten av regelbundenhet och struktur över tid för att uppnå goda resultat ökade (Myrdal, 1991 s. 13). Genom att sätta sig och skriva ner vad som gjorts kunde man få en överblick över arbetet och planera effektivare. Skrivandet gav en struktur åt tillvaron och bidrog till den tidsdisciplinering som allmogen alltmer eftersträvade (Myrdal, 1991 s. 14). Det kan också ha varit ett egenvärde i sig att känna att man kunde formulera sig i skrift (Larsson, 1992 s. 11).

Utifrån nationalregistret över bondedagböcker minskar dagboksskrivandet igen under 1870-talet och utvecklingen fortsätter i samma riktning. Orsaken till denna utveckling är okänd. Det skulle kunna vara så att statistiken är missvisande på grund av att de bibliotek, arkiv och museer som bidragit med mycket material till Bondedagboksprojektet intresserat sig mest för äldre dagböcker och att de nyare därmed inte syns i statistiken. (Larsson, 1992 s. 11).

1.8.4 Agrarhistoria - Vadsbosläppen och Skaraborg

I stort var det odlingsystemet tresåde som dominerade Vadsbosläppen innan skiftena och ryggade åkrar brukade med plog var allmänt. Influenser från öst i form av höstsådd råg kunde skönjas i bygden. Introduktionen av växelbruk, som ersatte tresädessystemet, kom relativt tidigt och stannade också kvar länge. (Mascher, 2002 s. 198).

Vadsbo härad var ett av de områden där cirkulationsbruket började bedrivas tidigast i landet; redan på 1810-talet. På 1820-talet var det inte ovanligt att allmogen på Vadsbosläppen odlade klöver i växelbruk. När odlandet av foderväxter var nytt bedrevs det inom de gamla odlingsystemen och vallväxterna odlades då i rotation med spannmålen. Efter laga skiftet kom det verkliga växelbruket. Omställningen av odlingsystem gav större avkastning på mindre arbetstid och under 1800-talets senare hälft ökade landets odlade areal med 50 %. Den väletablerade inomnationella animaliemarknaden mellan norra Västergötland, Dalsland och Bergslagen i kombination med den internationella animaliemarknadens uppgång bidrog till växelbrukets genomslag i landet. (Mascher, 2002 s. 124).

Växelbruk med foderväxter var sedan allmänt förekommande under 1900-talets början och val av grödor samt växtföljder var likartade. I stort gjorde detta jordbruksproduktionen mer homogen och lokala skillnader i produktion slätades ut. Explosionen av vallväxtodling på åkermark medförde att mycket av den areal ängs- och hagmark som inte redan uppodlats plöjdes upp. Markanvändningen blev mer monoton och kulturlandskapet förändrades när det gick från att varit dynamiskt och mosaikartat till att bli mer ensartat. (Mascher, 2002 s. 125).

I Skaraborg skedde nyodling, med ekonomiskt stöd från Hushållningssällskapet, i stor skala efter skiftesreformerna. Skaraborgs fullåkersbygder täckdikades på många håll under 1930-talet, även då med stöd från hushållningssällskapet. (Mascher, 2002 s. 125).

Trots växelbrukets genomslag så brukades fortfarande en hel del av Skaraborgs åkermark fortfarande på traditionellt vis under 1800-talets mitt. Åkrarna plöjdes upp i smala tegar och spannmål odlades vanligtvis på tegarnas ryggar. (Mascher, 2002 s. 133). Även in på 1900-talet fortsatte många mindre jordbruk att använda traditionella brukningsmetoder. Byn Vallby, är ett sådant exempel.

I Skaraborg hade 90 % av befolkningen jordbruk som sysselsättning 1840, 1940 var samma siffra 50 % (Mascher, 2002 s. 163). Nedgången är en effekt av jordbrukets

rationalisering och övergång mot storskalig produktion, en utveckling som skett sedan sekelskiftet.

Havreodlingen gick ner under 1900-talets första decennier när smör istället blev den betydelsefullaste exportvaran (Mascher, 2002 s. 163). På 1910- och 20-talet blev odling av vete och sockerbeter vanligt och växtförädling av utsäde och fröer utvecklades.

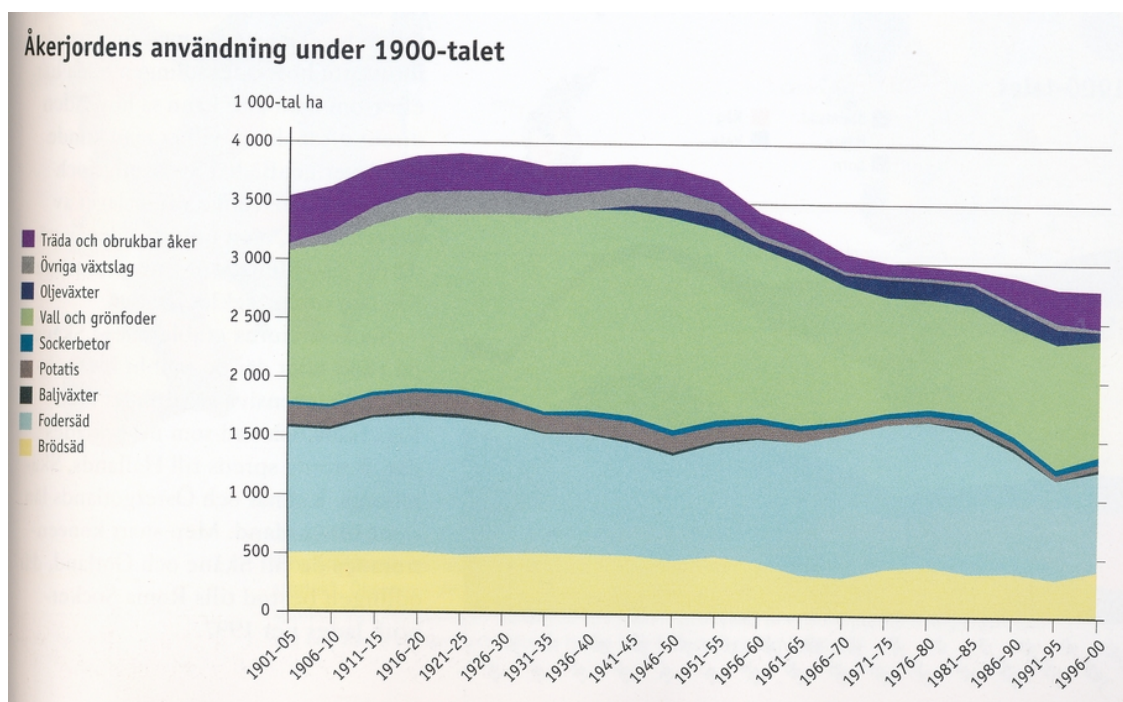
Jordbruksproduktionens band till industrin stärktes genom att användandet av bekämpningsmedel och handelsgödsel ökade. Åren 1929-33 var det internationell kris på marknaden för jordbruksprodukter, vilket även påverkade Sverige. Effekten blev bland annat prisras inom jordbruket. I krisens skvalvatten startades Skaraborgs läns småbrukareförbund 1939, vilket ville synliggöra hur svårt det var för småbrukarna att överleva. Förbundet eftersträvade rättvisare foderpriser, jämnare jordfördelning och bättre villkor för lantarbetarna. Den nya inriktningen inom jordbrukspolitiken efter andra världskriget innebar dock att småbruken missgynnades till förmån för större produktionsenheter och allt mer kom att rationaliseras bort. I början av 30-talet hade Riksförbundet Landsbygdens Folk tre ortsförbund i Skaraborg; södra och norra Vadsbo och Falbygden. (Mascher, 2002 s. 164).

På 60-talet var odling av potatis och ärtor nu vanligt förekommande i Västergötland (Larsson, 2011 s. 62). Ogräs- och skadedjursbekämpningen med kemikalier tog fart efter andra världskriget och effektiviserade jordbruket ytterligare. Detta medförde att planeringen av växtodlingen kunde bli lite friare och ramarna för växelbruket kunde luckras upp lite. (Larsson, 2011 s. 64).

Idag är Vadsboslätten generellt spannmålsinriktad med en del beteshävd och skogsproduktion.

1.8.5 Åkerproduktionen i Sverige under 1900-talet

Åkerarealen i Sveriges södra och mellersta slättbygder har minskat sedan 1920-talet. Efter andra världskriget sjönk landets totala areal åkermark rejält, från att ha omfattat cirka 3,8 miljoner hektar strax innan 20-talet till att uppta 2,7 miljoner hektar vid sekelskiftet 1900/2000. Detta innebär en minskning med 30 %. (Jansson, 2011 s. 70). Under hela seklet har åkermarkens värde dock stigit jämfört med andra markslag, som ängs- och hagmark.

Figur 4. Diagram över åkerjordens användning under 1900-talet i Sverige (Jansson, 2011 s. 71).

Vad man kan se i figur 4 (ovan) är att foderproduktion har varit den dominerande produktionen på landets åkrar under 1900-talet. Betes- eller slåttervall och grönfoder odlades på störst del av arealen. Under seklets första hälft ökade arealen vall- och grönfoder med en kulmen på 40-talet då den utgjorde 1,8 miljoner hektar (cirka hälften av den totala åkerarealen i landet). Efter det minskade vall- och grönfoderarealen och från 1970-talet upptog den runt en miljon hektar. Arealen foderaid (korn, havre och blandsäd) har varit näst störst och rört sig runt en miljon hektar under i princip hela seklet. (Jansson, 2011 s. 70). Fram till 20-talet ökade arealen foderaid, efter det minskade den en del för att sedan få ett uppsving till 1,2 miljoner hektar (en tredjedel av den totala åkerarealen) under 80-talet. Uppsvinget berodde på att uppfödningen av svin ökade rejält vid denna tid. Tredje störst areal, med runt 10 % av den totala åkerarealen, har under hela 1900-talet upptagits av brödsäd (råg och vete), arealen har dock minskat lite från att ha varit cirka 500 000 hektar under de första årtiondena till runt 350 000 hektar under 80- och 90-talet. (Jansson, 2011 s. 71).

Andra grödoslag har i proportion till de ovan nämnda haft mycket mindre betydelse under seklet som gått. I början av 1900-talet odlades potatis på cirka 150 000 hektar, medan den vid seklets slut endast utgjorde 35 000 hektar. I seklets början ökade arealen sockerbetor för att sedan stagnera på runt 50 000 hektar under hela århundradet. (Jansson, 2011 s. 71).

Ett grödoslag som inte tagit mycket åkerareal i anspråk historiskt är baljväxterna, till exempel ärtor och bönor. Under 70-talet gick arealen baljväxter ner rejält, men hämtade

sig igen efter det. Oljeväxter, så som raps och lin, slog inte igenom förrän på 40-talet när importen av utländsk fettråvara stannade upp under kriget. Efter det har oljeväxternas upptag av åkerareal varit relativt stabil. Foderrotfrukter och olika köksväxternas upptag av åkerareal har aldrig varit stor i jämförelse med foderväxterna och brödsäden, men var som störst under 1900-talets första hälft och har sedan minskat avsevärt. Ordnade växtföljder, handelsgödsel och kemisk ogräsbekämpning gjorde att andelen åker i träda minskade frekvent genom seklet när jorden inte behövde återhämta sig på samma sätt. (Jansson, 2011 s. 71).

Om man går in i detalj och tittar på olika sädesslags förekomst på landets åkerareal under 1900-talet så får man en än mer nyanserad bild av utvecklingen inom åkerbruket. Korn, havre och blandsäd räknas som fodersäd, även om korn och havre också produceras för människor i form av gryn och malt. I början av 1900-talet var havre den viktigaste fodersäden och upptog fram till 1960-talet således mest åkerareal av samtliga fodersädesslag. Längre tillbaka i historien var korn det viktigaste sädesslaget, men under början av 1900-talet var kornodlingen förhållandevis liten och minskade ännu mer fram till seklets mitt. Efter det vände utvecklingen och korn är sedan 1960-talet den viktigaste grödan. (Jansson, 2011 s. 72).

En orsak till helomvändningen av kornets roll var att antalet hästar som dragare inom jordbruket minskade radikalt under denna period när traktorer blev vanligare. Följden blev att stora åkerarealer där man tidigare odlat havre och vall lösgjordes. På de mindre jordbruken blev även skördetröska mer allmän. Kornets höga avkastning, kontra havren, och att det med fördel kunde skördas med skördetröska bidrog till ökningen. Havre fortsatte dock att odlas som fodersäd på många gårdar. Kornet vann ytterligare fördelar när kraven på fodersädens kvalitet ökade efter hand. (Jansson, 2011 s. 72). Blandsäden bestod ofta av en kombination av havre och korn och grovmaldes generellt till gröpe och tjänade som kraftfoder åt nötkreaturen. Sedan 90-talet räknas också det modernare rågvetet till fodersäden. Arealen blandsäd ökade fram till 1950-talet då den nådde sin kulmen med en areal på runt 300 000 hektar, sedan minskade den och är idag runt 100 000 hektar. (Jansson, 2011 s. 71).

Vad gäller brödsäden sprangs den tidigare dominerande rågen om av vetet på 1920-talet. Vetet hade genom växtförädling och bättre gödslingsmetoder blivit lättare att odla framgångsrikt i södra och mellersta delarna av landet och därmed växte dess betydelse som vardaglig brödsäd hos allmogen. Utvecklingen har fortsatt åt samma håll och rågen har idag ingen framträdande roll inom spannmålsodlingen. Efter korn är vete idag den mest odlade säden. Genom seklet var det höstsådd vete som dominerade veteodlingen, medan förekomsten av vårvete ökade efter hand. (Jansson, 2011 s. 71).

Generellt har alltså åkerarealen med havre, råg och blandsäd minskat och arealen vete och korn ökat i Sverige under 1900-talet.

Den regionala utvecklingen under 1900-talet har dock skiljt sig lite åt. I slättbygderna har spannmål och oljeväxter dominerat framför vallodling. Generellt var vårsäd, såsom havre, viktigare i Västsverige och höstsäd i Östsverige. Havreodlingen har haft ett starkt historiskt fäste i Västsverige och än idag är den dominerande där. Trots att den är starkare än i andra län har havreodlingen, liksom rågodlingen, ändå minskat genom seklet och utvecklingen med ökad areal korn och vete är tydlig. (Jansson, 2011 s. 72).

2. UNDERSÖKNINGEN

2.1 Bearbetning av insamlad data

En statistisk sammanställning över noteringarnas frekvens per ämneskategori (relaterad till åkerbruket), i almanackorna, har gjorts där procentuell fördelning respektive antal noteringar per ämne presenteras.

Av den insamlade datan har ett urval av detaljinformationen gjorts utifrån hur mycket information som finns om samma företeelse samt att företeelsen beskrivs över tid. De företeelser där det endast finns under tio noteringar över tid har uteslutits från urvalet. Det finns alltså för lite information kring dessa företeelser för att statistiska beräkningar ska kunna ses som tillförlitliga.

Datan, med tillräckligt många mätvärden, har bearbetats statistiskt och sammanställts i diagram.

Det aritmetiska medelvärdet (M) har räknats ut genom att summan av värdena (ΣX) dividerats med antalet värden (N), enligt formeln: $M = \Sigma X/N$.

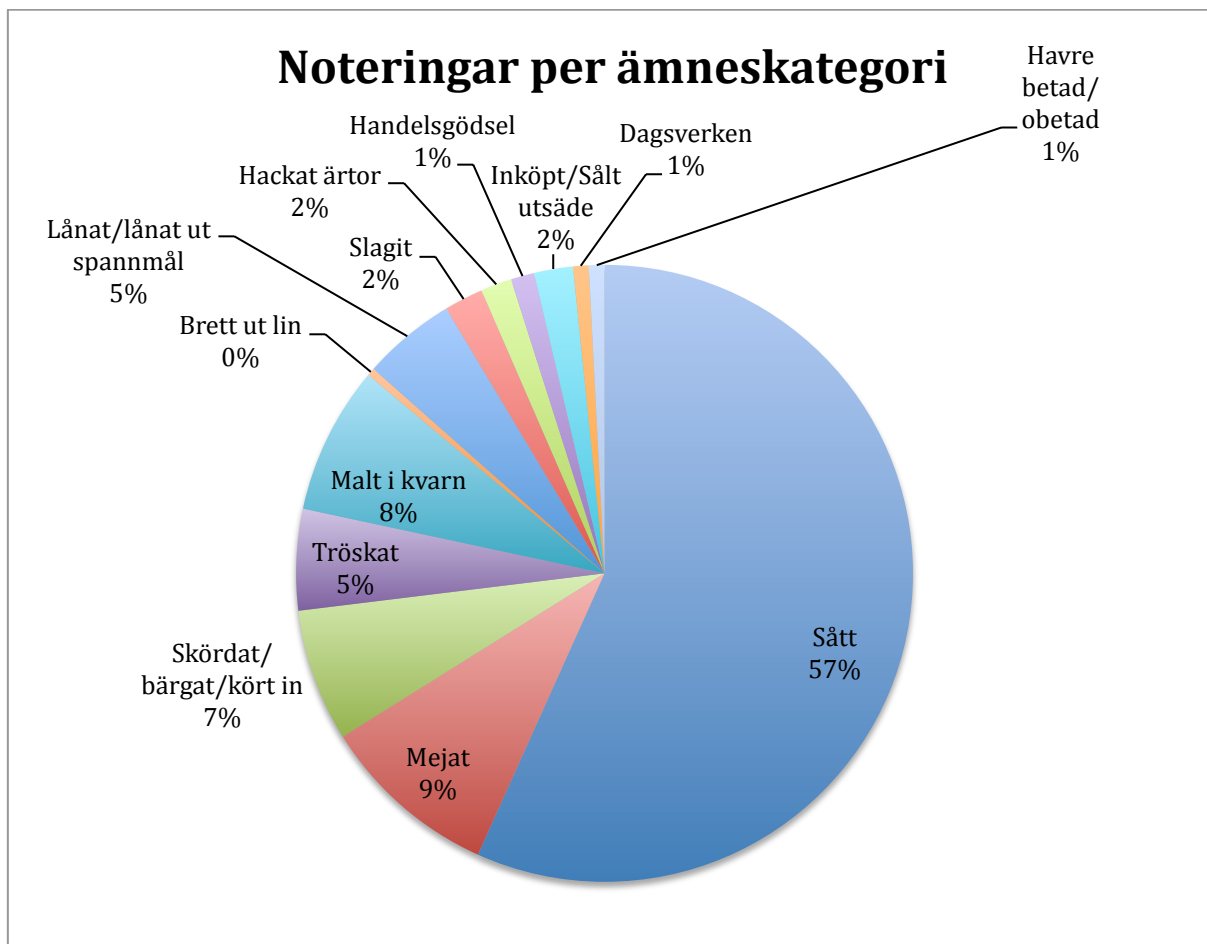
Medianen (M_d) har tagits fram genom att värdena radats upp i storleksordning och mittenvärdet tagits ut. Medianen är den punkt där ena hälften av mätvärdena ligger under och andra hälften av mätvärdena ligger över. Av talen 2, 5, 8, 12 och 16 är till exempel medianen 8 (och medelvärdet 8, 6). Om det är ett jämnt antal värden så är medianen medelvärdet av de två mittenvärdena. Medianen ger ett lite rättvisare perspektiv på medelvärdet när det finns mätvärden som avviker kraftigt, vilket till exempel är fallet med när man börjat så vete och att det under några år inträffade sent i oktober.

Information kring vilka grödor som odlats över tid har sammanställts i en tabell för att kunna utläsa utvecklingen över tid. Datan har sedan ställts mot en regional agrarhistorisk kontext genom en jämförelse med befintlig litteratur inom ämnet.

2.2 Resultat

2.2.1 Almanackornas information kring åkerbruket i stort

Totalt finns 245 stycken noteringar kring åkerbruket i Vallby Sörgårdens almanackor från år 1899 till och med 1969. Informationen kring åkerbruket som finns i almanackorna kan delas in i olika ämneskategorier. Figur 5 nedan och figur 6 (se bilaga 2) visar noteringarnas frekvens kopplad till ämneskategori, presenterad i procentenheter respektive antal.

Figur 5. Procentuell fördelning av noteringar per ämneskategori i almanackorna.

I figur 5 kan man tydligt se att övervägande flest noteringar (139 stycken; 57 %) finns kring när man sått olika grödor. I ämneskategorin *Sått* har alla noteringar kring sådd räknats in; det vill säga noteringar om när man börjat så, sått ifrån (slutat så) och angivelser kring olika dagar man sått. Till denna kategori räknas även noteringar kring när man satt potatis.

Näst flest noteringar (23 stycken) finns kring när man mejat, det vill säga slagit (skördat) spannmål. I ämneskategorin *Mejat* räknas alla noteringar kring när man börjat meja, när man mejat av (sannolikt när man slutat meja) och angivelser kring vilka dagar man mejat.

På tredje plats kommer noteringar kring när man malt spannmål i kvarn (specifikt i Lunne Lilla kvarn) (19 stycken). I ämneskategorin *Malt i kvarn* inräknas alla noteringar kring kvantiteter malda grödor, finmalt och till gröpe (grov malt) samt noteringar kring att förmalningskort erhållits.

På fjärde plats kommer noteringar kring när man skördat in olika grödor (17 stycken). I ämneskategorin *Skördat/bärgat/kört in* har alla noteringar som anger att man skördat, bärgat eller kört in skörd räknats in. På femte plats kommer noteringar kring när man tröskat (13 stycken). I ämneskategorin *Tröskat* räknas alla noteringar kring när man tröskat kvantiteter av olika sädesslag in. På sjätte plats kommer noteringar kring när man lånat eller lånat ut spannmål (12 stycken). I kategorin *Lånat/lånat ut spannmål* räknas alla noteringar kring när man lånat eller lånat ut spannmål från/till olika personer.

Ämneskategorier som alla har under 10 stycken noteringar är: *Slagit* (dock ospecificerat om åker eller äng avses) och *Inköpt/sålt utsäde* (fem stycken noteringar vardera), *Hackat ärtor* (fyra stycken), *Handelsgödsel* (tre stycken), *Dagsverken* och *Havre betad/obetad* (två stycken vardera) samt *Brett ut lin* (en styck).

Så här kan noteringarna i almanackorna se ut:

*”Började att så havre den 11 maj.
Sått vårvete den 18 maj
Satt potatis den 20 maj
Sått ifrån oss den 27 maj
Började att slå den 30 juni
Kört in det sista höt den 18 juli
28 juli börjat meja råg*

*Sått råg den 12 sep
Sått vete den 16 sep
Inbergat den 15 sept”*

(Maj, 1936)

Ofta står noteringar gällande arbetsmoment som utförts under olika månader under en månad i almanackorna, att man började meja råg 28 juli och att man sått råg och vete i september står till exempel under majmånad i exemplet ovan.

2.2.2 Almanackornas information kring åkerbruket i detalj

Den detaljinformation kring åkerbruket som ges i almanackorna och som enligt ovan nämnda urval kunnat sammanställas statistiskt är datum för när man börjat så vete, råg och havre och när man börjat sätta potatis. Vad gäller havre finns även tillräckligt med uppgifter om när man sått ifrån (slutat så).

I figur 7 (se bilaga 3) kan man se hur tidpunkten för när man började så vete varierat mellan åren 1918 och 1958. Den största tidsskillnaden hittar man mellan år 1924 då man inte började så vetet förrän 27 oktober och 1930 samt 1947 då man började så redan den 11 september. Det finns sammanlagt 17 noteringar av datum för när man börjat så vete. Medelvärde, alltså när man började så vete i genomsnitt under perioden 1918 till och med 1958, är 25 september. Medianen för när man började så vete är den 24 september.

I figur 8 (se bilaga 4) kan man se tidpunkten för när man började så råg mellan åren 1918 och 1955. Det finns totalt 22 noteringar av datum för när man börjat så råg. Den

största skillnaden i när man började att så råg är mellan år 1920 samt 1931 då man började så råg redan tredje september och 1924 då man började så 25 oktober (dagen efter vetet). Medelvärdet för när man började att så råg under perioden 1918 till och med 1955 är 19 september. Medianen för när man började att så råg är 13 september. Här påvisas den största skillnaden mellan det aritmetiska medelvärdet och medianen. Detta beror på den stora spridningen av datum, med några avstickare i oktober.

I figur 9 (se bilaga 5) kan man se tidpunkten för när man började så havre mellan åren 1921 och 1952. Totalt finns 19 noteringar om datum för när man börjat så havre. Störst skillnad i tidpunkt är mellan år 1948 då man började att så havre 23 april och 1929 då man började så 18 maj. Medelvärdet för när man började att så havre, under perioden 1921 till och med 1952, är 4 maj. Medianen för när man började så havre är 6 maj. Vad gäller havre så finns det även 22 noteringar om vilket datum man sått ifrån den mellan år 1929 till och med 1959 (figur 10, bilaga 5). Medelvärdet för när man sådde ifrån havren under denna period är den 21 maj. Medianen är också den 21 maj.

Figur 11 (se bilaga 6) visar hur tidpunkten för när man satte potatis varierat mellan åren 1933 och 1955. Det finns totalt 12 noteringar om datum för när man började sätta potatis. Den största skillnaden i tidpunkt är mellan år 1943 då man började sätta potatis den 17 april och år 1955 då man började sätta först den 8 juni. Medelvärdet för när man började sätta potatis mellan åren 1933 till och med 1955 är den 12 maj. Medianen för när man började sätta potatis under samma period är den 15 maj. Det finns inga uppgifter om när man slutat sätta eller tagit upp potatis.

2.2.3 Förändringar i åkerbruket över tid – sådda grödor

Noteringarna i almanackorna ger också information om vilka grödor som såtts på gården över tid (under 1900-talet). Mycket sällan står dock angivet var; på vilka åkrar, man sått olika grödor. I almanackorna från åren 1899, 1903, 1905, 1908, 1909, 1912-1916 och 1960-1969 saknas helt uppgifter kring vilka grödor man sått.

Detta innebär att det helt saknas uppgifter om odlade grödor från 24 år av 60 (det totala antalet almanackor). Således finns det motsvarande uppgifter från 36 år (från 1917 till och med 1959).

Almanackor från åren 1900-02, 1904, 1906, 1907, 1910-11, 1926, 1932 och 1956 saknas helt, dessa år är därför borträknade nedan.

De grödor som nämns i almanackorna är: *Råg* (på enstaka ställen specificerat som petkuserråg och stålråg), *vete* (ibland specificerat som vår- respektive höstvete), *havre* (ibland specificerat som vit- respektive svarthavre, havrekorn och vickerhavre nämns också), *potatis*, *ärtor*, *vicker*, *rödklöver*, *lin* och vad som antagligen är *blandsäd* (står omnämnt som blandfrö).

En översikt över i almanackorna nämnda grödor år för år finns i tabell 1 (se bilaga 7). Första året det finns uppgifter om odlade grödor överhuvudtaget är 1917 och sista 1959, därför börjar och slutar tabellen med dessa årtal. I tabellen ses att totalt under åren nämns vete 32 gånger (inräknat när vår- och höstvete nämns specifikt), havre nämns 31 gånger (inräknat när vit- och svarthavre nämns specifikt) och 33 gånger om havrekorn och vickerhavre räknas in, råg nämns 29 gånger (inräknat när petkuserråg och stålråg nämns specifikt). Vidare nämns potatis 13 gånger, ärtor nio gånger, vicker två gånger, lin två gånger och rödklöver en gång totalt.

Var gröda kan ha nämnts flera gånger per år.

Råg har, enligt almanackorna, såtts på gården under åren 1917-18, 1920-24, 1929-31, 1934-37, 1939-44, 1946-51 och 1955. Första året råg nämns är alltså 1917 och sista 1955. År 1940 noteras även att man sått petkuserråg och stålråg specifikt. Totalt innebär detta att råg nämns under 27 år av de 36 årtal där uppgifter om odlade grödor finns. Detta innebär att råg har odlats 75 % av åren mellan 1917-59. Råg nämns inte under åren 1927, 1933, 1938, 1952-54 och 1957-59, vilket innebär nio år. Frekvensen av noteringar om råg tunnas ut under perioden 1952-1959, då råg endast nämns en gång 1955.

Vete har såtts under åren 1917-18, 1924, 1927, 1929-31, 1934-44, 1946-49, 1951 och 1954-55. Liksom råg nämns vete alltså första gången 1917 och sista 1955. År 1929, 1936, 1939-42 och 1948 nämns vårvete specifikt. Begreppet höstvete används 1942 och 1948. Totalt nämns vete under 25 år av de 36 årtal där uppgifter om odlade grödor finns. Vete har därmed odlats 69 % av åren mellan 1917-59. Vete nämns inte under åren 1920-23, 1933, 1950, 1952-53 och 1957-59. Vilket innebär att under 11 stycken år finns inga noteringar om vete. Längsta perioden då vete inte nämns är 1920-23.

Havre har såtts under åren 1917-18, 1921, 1923-24, 1929-44, 1946, 1948, 1950-53 och 1957-59. Havre nämns alltså första gången 1917 och sista 1959. Totalt nämns havre 29 år av de 36 årtal där uppgifter om odlade grödor finns. Havre har alltså odlats 81 % av åren mellan 1917-59. År 1948 specificeras att man sått både vithavre och svarthavre. Havrekorn och vickerhavre nämns båda endast år 1940. Havre nämns inte under åren 1920, 1922, 1927-1928, 1947, 1949 och 1954-55. Inga noteringar om havre finns alltså under sju årtal. I frekvensen av noteringar om havre finns inga längre uppehåll där noteringar saknas helt. Den längsta perioden havre inte nämns är under två år 1954-55.

Potatis har satts 1933, 1935-40, 1942-43, 1949 och 1953-55. Potatis nämns alltså första gången 1933 och sista 1955. Totalt nämns potatis 13 år av de 36 årtal där uppgifter om odlade grödor finns. Potatis har alltså odlats 36 % av åren mellan 1917-59. Potatis nämns inte under åren 1917-24, 1927-31, 1934, 1941, 1944-48, 1950-53 och 1957-59, vilket innebär 23 årtal. Den längsta perioden potatis inte nämns är, innan dess introduktion i almanackorna, under 11 år under perioden 1917-31. Frekvensen av noteringar om potatis tätnar från 1933 fram till 1944 med bara två skilda års (1934 och 1942) uppehåll under denna period.

Ärtor har såtts 1934-35, 1937 och 1939-44. Första gången ärtor nämns är alltså 1934 och sista 1944. Totalt nämns ärtor nio år av de 36 årtal där uppgifter om odlade grödor finns. Ärtor har därmed odlats 25 % av åren mellan 1917-59. Ärtor nämns inte under åren 1917-33, 1936, 1938 och 1946-59. Vilket innebär att det saknas noteringar om ärtor under 27 år. Frekvensen av noteringar om ärtor är koncentrerad till perioden 1934-1944 där det endast noteringar från två år; 1936 och 1938.

Lin nämns endast under åren 1920 och 1938, alltså bara under två årtal av de 36 årtal där uppgifter om odlade grödor finns. Lin nämns alltså under 6 % av åren mellan 1917-59. 34 årtal saknar alltså noteringar om lin.

Vicker nämns endast 1929 och 1940, vilket innebär två årtal av de 36 årtal där uppgifter om odlade grödor finns. *Vicker* nämns alltså under 6 % av åren mellan 1917-59. Under 34 årtal saknas alltså noteringar om *vicker*.

Rödklöver nämns år endast år 1943, vilket innebär 3 % av åren mellan 1917-59. *Blandfrö* nämns även det endast 1943 vilket innebär 3 % av åren mellan 1917-59, sannolikt åsyftas då blandsäd.

Utifrån noteringarna i almanackorna kan konstateras att åkerproduktionen på Vallby Sörgården 1917-59 var spannmålsinriktad. Havre var den gröda som odlades mest under seklet, sett till antal år. Därefter kom råg och sedan vete. Efter spannmålen var potatis och ärtor det som odlades mest frekvent under samma period.

2.3 Analys

Anteckningarna kring åkerbruket, i almanackorna, är spridda. Vissa år finns mer information, andra färre. Det som kan konstateras är att man skrev mest vid arbetstoppar som sådd och skörd. Den typ av information om Vallby Sörgårdens åkerbruk som finns i almanackorna är: när man sått och mejat, malt spannmål i kvarn, skördat in, tröskat, lånat/lånat ut spannmål, köpt/sålt utsäde, hackat ärtor, slagit hö, antal dagsverken, areal havre obetad/betad och när man brett ut lin.

Klart mest, mer än hälften av noteringarna, står skrivet om sådd av olika grödor på gården. Det noterades vilket datum man började så och ibland även när man sått ifrån. Den höga frekvensen av noteringar kring sådd skulle kunna förklaras av vikten av att hålla reda på när man sått för att kunna planera arbetsåret med beräknad tidpunkt för skörd etcetera. Det faktum att Erik Johan fick flera utmärkelser för sin fröodling tyder på ett intresse för frösådd och frökvalitet och skulle också kunna vara en anledning till varför det står mest om sådd. Kanske ökade utmärkelserna stoltheten och det symboliska värdet i att så.

Den detaljinformation som finns i almanackorna är framför allt datum för när man började att så vete, råg och havre samt när man började sätta potatis. Beroende på om man tittar på det aritmetiska medelvärdet eller medianen så får man ofta lite olika genomsnittsdatum, men de ger ändå en fingervisning kring ungefär när sådden brukade börja. Nedan omnämns det aritmetiska medelvärdet som genomsnittsvärdet och medianen anges inom parentes.

Tidpunkterna för sådd av spannmål och potatis kunde variera en hel del från år till år. Faktorer som väder, tidsresurser och personliga orsaker påverkade sannolikt vilket datum man började så de olika grödorna.

Utifrån almanackorna kan konstateras att startdatum för sådd av vete, åren 1918-58, kunde variera från en bit in i september till slutet av oktober. I genomsnitt började man så vete på åkrarna den 25 september (24 september). Vilket indikerar att det var höstvetete som såddes generellt. Detta kan förklaras av att höstvetete var vanligare än vårvetete under seklet och även oftast gav högre avkastning än det sistnämnda.

Vad gäller råg har tidpunkten för när man började så infallit från tidigt i september till slutet av oktober. Vilket innebär ett relativt stort tidsspänn. I genomsnitt började man, åren 1918-55, så råg den 19 september (13 september).

Tidpunkten för när havren började sås har sträckt sig från strax efter mitten av april till mitten av maj, under åren 1921-52. I genomsnitt började man så havre den fjärde maj (sjätte maj) under denna period. I genomsnitt sådde man ifrån havren den 21 maj (21 maj).

Under åren 1933-55 varierade tidpunkten när man började sätta potatis från mitten av april till början av juni. Man började i genomsnitt att sätta potatisen, under denna period, den 12 maj (15 maj).

Utifrån genomsnittsdatumen för sådd får man en bild av hur ett genomsnittligt arbetsår på gården såg ut: På våren började man först så havre i början av maj och någon vecka senare började man sätta potatis, på hösten började man så råg strax efter mitten av september och någon vecka senare började man så vete.

Det finns för lite detaljinformationen om sådd av ärtor och vicker är för att kunna dra några generella slutsatser. Om lin, rödklöver och blandsäd finns inga uppgifter om exakt tidpunkt för sådd eller skörd under åren.

I almanackorna kan man utläsa förändringar i åkerbruket över tid vad gäller vilka grödor man odlat på gården genom 1900-talet. I almanackorna saknas dock information om hur stora arealer åkermark var gröda upptagit och det kan därför inte konstateras något om proportionerna dem emellan, utan bara var grödas förekomst respektive år under seklet.

Havre, råg och vete var de grödor som huvudsakligen odlades på Vallby Sörgårdens åkermark under perioden 1917-1959, enligt almanackorna. Spannmålsodlingen dominerade alltså gårdens åkerproduktion under 1900-talet, vilket ligger väl i linje med hur det såg ut i Västsveriges slättbygder under seklet. Vallodlingen var underordnad spannmålet i dessa odlingsbygder. Vilket även skulle kunna förklara att det finns så få noteringar kring vallväxter i almanackorna.

Övriga grödor som finns noterade under denna period är potatis, ärtor, lin, vicker, rödklöver och blandsäd.

Havre är den gröda som nämns övervägande mest i almanackorna och alltså har högst årsfrekvens (81 %). Odlingsfrekvensen är jämn under perioden med endast kortare uppehåll på högst två år i följd (1954-55). Denna tendens korrelerar med det faktum att just havreodlingen varit särskilt stor i Västsverige och varit det dominerande sädeslaget där under 1900-talet. Några tecken på den nedgång havreodlingen upplevde under 1900-talets tidiga decennier ses dock inte i almanackorna. I almanackorna kan man se att havren både malts till gröpe (grovmalts) och finmalts i kvarn, vilket indikerar att den användes både som fodersäd och för eget bruk.

Näst högst årsfrekvens har råg (75 %). Under en åttaårsperiod under 50-talet (1952-59) är det dock uppehåll i noteringarna om råg, bortsett från ett år (1955). I de västsvenska länen minskade rågodlingen genom seklet. Rågens nedgång i landet började redan på 20-talet. Bortfallet av råg på Vallby Sörgården i början av 50-talet skulle kunna vara ett, om än senare, uttryck för den nationella tillika västsvenska agrara utvecklingen där rågen successivt tappade sin betydelse jämför med andra sädeslag och odlades i allt mindre skala.

På tredje plats vad gäller årsfrekvens kommer vete (69 %). Innan dess är det ett uppehåll i noteringarna om vete under 20-talets fyra första år. Vete blev populärare efter 20-talet vilket skulle kunna vara orsaken till att frekvensen ökar efter dessa år. Efter mitten av 50-talet nämns dock inte vete alls.

Efter spannmålen är potatis den gröda som har högst årsfrekvens (36 %). Potatisen introduceras, enligt almanackorna, först i början av 30-talet och nämns sedan frekvent fram till slutet av andra världskriget. Efter det nämns inte potatis under en stor del av 50-talet. Potatisodling har på långt när inte kunnat mäta sig med spannmålsodlingens omfattning i landet såväl som i Västsverige. Detta skulle kunna vara orsaken till att den inte omnämns lika ofta som sädeslagen.

Näst potatis vad gäller årsfrekvens kommer ärtor (25 %). Ärtor gör, några år senare än potatisen, sitt intåg i almanackorna i början av 30-talet och nämns också fram till krigsslutet. Efter det finns inga noteringar om odling av ärtor på gården. Liksom på Vallby Sörgården har baljväxter, så som ärtor, inte varit en lika framträdande gröda i landet genom seklet.

Lin, vicker, rödklöver och blandsäd nämns endast ett fåtal gånger vardera under åren. Det finns alltså inga tecken på det faktum att oljeväxter, såsom lin och raps, generellt var vanligare än vall i slättbygderna under seklet. Noteringar om vallväxter är påfallande få i almanackorna, vilket skulle kunna bero på att vallen var en underordnad gröda jämfört med spannmålen på gården. Detta följer i så fall utvecklingen i slättbygderna.

Sammanfattningsvis kan man, utifrån informationen i almanackorna, säga att havre varit den mest odlade grödan på Vallby Sörgårdens åkrar under 1900-talet. Därefter kommer råg och sedan vete. Alla tre spannmålen har med vissa uppehåll odlats sida vid sida från 1917 till mitten av 50-talet, då vete droppar av 1955.

Potatis och ärtor har även odlats på gården, med högst frekvens från 30-talet till mitten av 40-talet. Odling av vallväxter omnämns sällan och då endast i form av rödklöver och vicker. Löpande information om odlingen av lin och blandsäd saknas också, även om några få noteringar anger att dessa grödor funnits på gården under seklet.

3. DISKUSSION & SLUTSATSER

Utifrån resultatet kan konstateras att det går att hitta en hel del noteringar relaterade till Vallby Sörgårdens åkerbruk. En del företeelser nämns dock inte tillräckligt ofta över tid för att man ska kunna dra några slutsatser. Det är inte förvånande att det står mest skrivet om sådd, eftersom detta var ett arbetsmoment där tidpunkten var viktig för avkastningen och arbetsårets planering. Intressant är att det knappt står något nämnt om vallodlingen på gården, trots att Erik Johan fick elva utmärkelser under åren 1912-32, bland annat i form av diplom för fröodling av svensk timotej, alsikeklöver och rödklöver. Höbärgningen, av vallfodret, var också en arbetskrävande period med skörd och hässjning. Frånvaron av noteringar kring vall, trots att Erik Johan torde varit stolt över sin prisade vallodling, ger ytterligare perspektiv på dagboksanteckningarnas värde och hur väl bilden de målar upp stämmer med verkligheten. Detta visar på behovet av att även undersöka andra källor för att få en mer komplett bild av hur Vallby Sörgårdens åkerbruk såg ut under den aktuella tiden. Det öppnar också upp för ytterligare undersökningar, kring hur gårdens vallodling och foderhantering såg ut specifikt, utifrån Vallby Sörgårdens övriga material.

Att det var spannmålsodling och havre i synnerhet som dominerade gårdens åkerproduktion stämmer dock väl med utvecklingen i Västsveriges slättbygder, där vallen var ett underordnat grödoslag. Vallby Sörgården verkar ha följt trenden med vilka grödor man odlade generellt under gårdens produktiva tid.

Eftersom det i almanackorna dessvärre inte anges på vilka åkrar man sått och skördat respektive gröda på Vallby Sörgården har bondedagböckernas bild av markanvändningen inte kunnat kombineras med studier av historiska kartor. Hade platsangivelser funnits hade man till exempel kunnat få en bild av cirkulationsbruket och växtföljden på gården. Man hade också kunnat få en mer specifik uppfattning om de odlade grödornas proportion till varandra utifrån åkrarnas areal.

Att återigen ta i beaktande är att bara för att en företeelse eller gröda inte nämns i almanackorna så behöver det inte betyda att den inte inträffade eller odlades det året. Detta faktum ger förutsättningar för vidare undersökningar, som kan försöka verifiera eller falsifiera det som antyds i almanackorna genom att studera annat material på gården. Till exempel vore det intressant att titta i gårdens kassaböcker för att se vad man köpt in för utsäde och redskap samt undersöka bouppteckningar för att se vilka redskap och maskiner som fanns under åren. Dessa uppgifter skulle sedan kunna jämföras med informationen i almanackorna. Ett annat källmaterial för vidare studier skulle kunna vara gamla fotografier från gården. Ytterligare möjligheter för vidare forskning är att utföra en temaundersökning och därmed jämföra informationen om åkerbruket från Vallby Sörgårdens almanackor med information om samma ämne i bondedagböcker från andra gårdar i trakten, för att se om de hade samma arbetsrytm och odlade samma grödor. Det vore även intressant att undersöka om man kan hitta något samband mellan när man sått och mejat och väderförhållandena respektive år. För en fördjupad förståelse skulle förklaringar också kunna letas på det personliga planet hos gårdens familj.

I undersökningen får man Erik Johan Johanssons perspektiv på sin gårds åkerbruk och vad som var värt att notera om detta. Utifrån hans noteringar i sina almanackor ges en bild av åkerbruket på Vallby Sörgården, vad gäller när man i genomsnitt sådde olika grödor och vilka grödoslag som odlats genom 1900-talet. Den information som finns ger en uppfattning om tendenser och mönster inom gårdens åkerbruk. Man får inblick i

hur årscykeln såg ut i stort gällande sådd av spannmål (havre, råg och vete) och potatis. Utifrån olika gröders förekomst i almanackorna ges också en bild av vilka grödor som dominerat gårdens åkerproduktion genom seklet.

Undersökningen är ett bidrag till helhetsbilden av Vallby Sörgårdens historiska hävd och kan utgöra ett underlag i planerandet av åkerbruket och grödovalet i uppfyllandet av kulturresevatets syften och mål.

Undersökningen hoppas också inspirera och utgöra ett underlag för framtida forskning om Vallby Sörgårdens åkerbruk.

Undersökningen kan också bidra till större forskningsfält, så som forskningen om åkerbruket i Västergötland under denna tid samt till forskningen kring bondedagböcker generellt.

4. SAMMANFATTNING

Syftet med undersökningen var att undersöka vilken typ av information kring Vallby Sörgårdens åkerbruk som finns i gårdens almanackor från 1899-1969. Syftet var också att undersöka om några förändringar i åkerbruket kunde utläsas och om dessa i så fall följt den agrara utvecklingen i Västsverige. Följande frågeställningar har besvarats för att uppfylla syftet:

- Vilken typ av information om Vallby Sörgårdens åkerbruk kan man hitta i almanackorna?
 - Kan man i almanackorna utläsa förändringar i åkerbruket över tid?
- Har Vallby Sörgården i så fall följt den agrarhistoriska utvecklingen i Västsverige?

Undersökningen är en form av kvalitativ mikrostudie med kvantitativa moment, där den så kallade frimärksplockarmetoden har använts i insamlandet av data. Almanackorna har skrivits av och tolkats kvalitativt och i bearbetningen av den insamlade datan har kvantitativ metod använts.

Förutom Vallby Sörgårdens almanackor från 1899-1969, som är undersökningens källmaterial, så har litteratur om agrarhistoria samt bondedagböcker studerats. Som agrarhistorisk kontext har *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900 – en kartografisk beskrivning* från Sveriges Nationatlas (Jansson, 2011) och *Agrarhistorisk landskapsöversikt - Västergötland och Dalsland* från Länsstyrelsen Västra Götland (Mascher, 2002) använts. Till den teoretiska bakgrunden om bondedagböcker så har *Alla de dagar som är livet - Bondedagböcker om arbete, resor och umgänge under 1800-talet*, (Myrdal, 1991) och *Bondevardag och samhällsförändring - studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet* (Liljewall, 1995) studerats. Västergötlands museums koncept *Sörgården i Vallby Götlunda socken, Skövde* (Holmström, Norrman & Sjölin) från 2002 och Länsstyrelsen Västra Götalands läns *Skötselplan för Kulturreseptat Vallby Sörgården i Götlunda socken, Skövde kommun* (Ragnarsson, 2008) har varit huvudkällor till information om Vallby Sörgården.

Resultatet av undersökningen redogör för vad det finns för typ av information kring Vallby Sörgårdens åkerbruk i gårdens almanackor från åren 1899 till och med 1969. Uppsatsen redogör även för de förändringar över tid i åkerbruket som kan utläsas i samma almanackor och huruvida dessa följer den agrara utvecklingen i trakten under samma period.

Det finns en hel del information kring åkerbruket i Vallby Sörgårdens almanackor, vilken kan delas in i ämneskategorierna: när man sått och mejat, malt spannmål i kvarn, skördat in, tröskat, lånat/lånat ut spannmål, köpt/sålt utsäde, hackat ärtor, slagit hö, antal dagsverken, areal havre obetad/betad och när man brett ut lin.

Mest information finns det om när man sått olika grödor under åren; noteringar om detta utgör hela 57 % av det totala antalet noteringar kring åkerbruket i almanackorna. I uppsatsen presenteras genomsnittstidpunkter under 1900-talet för när man började så havre, råg och vete samt sätta potatis. På andra och tredje plats kommer information om när man mejat respektive malt i kvarn.

De förändringar inom åkerbruket som kan utläsas är vilka grödor man odlat under åren 1917 till och med -59. Genom hela 1900-talet har gården varit spannmålsinriktad, vilket samstämmer med utvecklingen i västsvenska slättbygder generellt. Havren har dominerat gårdens åkerproduktion, sett till antal år, under seklet. Vilket är i linje med övriga delar av länet, där havre upptagit störst åkerareal under denna tid. Den andra mest odlade grödan på Vallby Sörgården under 1900-talet var råg, på tredje plats

kommer vete. Mindre betydelse har potatis, ärtor, lin, vall och blandsäd haft i gårdens åkerbruk.

Undersökningen kan bidra till den historiska bilden av Vallby Sörgården och läggas till den befintliga kunskapen om gårdens åkerbruk, den kan också utgöra ett underlag för vidare forskning inom ämnet. Undersökningen kan också ses som ett bidrag till forskningen om 1900-talets åkerbruk i Västergötland samt forskningen kring bondedagböcker i stort.

Figurförteckning:

Figur 1. Geografisk placering av Vallby Sörgården.

Figur 2. Karta över Vallby Sörgårdens kulturresevat.

Figur 3. Fotografi på Vallby Sörgårdens almanackor.

Figur 4. Diagram över åkerjordens användning under 1900-talet i Sverige.

Figur 5. Diagram över procentuell fördelning per ämneskategori.

Figur 6. Diagram över antal noteringar per ämneskategori.

Figur 7. Diagram över datum när man började så vete.

Figur 8. Diagram över datum för när man började så råg.

Figur 9. Diagram över datum när man började så havre.

Figur 10. Diagram över datum när man sått ifrån havren.

Figur 11. Diagram över datum för när man började sätta potatis.

Tabellförteckning:

Tabell 1. Tabell över nämnda grödor år efter år.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Tryckta källor och litteratur

Björklund, M. & Paulsson, U. (2003), *Seminarieboken – att skriva, presentera och opponera*, Studentlitteratur. Lund.

Florén, A. & Ågren, H. (2006), *Historiska undersökningar: Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*, andra uppl., Studentlitteratur: Lund.

Gröning, S. (2006), *Vallby Sörgården ett blivande kulturresevat*, projektarbete i kursen Självbiografiskt berättande under 200 år, Högskolan i Skövde: Skövde.

Götlind, A. & Kåks, H. (2004), *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria*. Natur och kultur: Stockholm.

Holmström, E., Norrman, M. & Sjölin, M. (2002), *Sörgården i Vallby Götlunda socken, Skövde*, Koncept 2002, Västergötlandsmuseum: Skara.

Jansson, U. (red.) (2011), *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900 – en kartografisk beskrivning*, Sveriges Nationalatlas, Norstedts: Stockholm.

Larsson, B. (1991), *Bonedagböcker som historisk källa*, i Kronos 1991:2. Institutionen för lärarutbildning. Linköpings universitet: Linköping.

Larsson, B. (1992), *Svenska bonedagböcker - Ett nationalregister*, Nordiska museet: Stockholm.

Larsson, E. (2012), *Bonde på 1900-talet – Från oxdrift till datorstyrning*, Atremi: Mjölby.

Liljewall, B. (1995), *Bondevardag och samhällsförändring - studier i och kring västsvenska bonedagböcker från 1800-talet*. Historiska institutionen: Göteborg.

Mascher, C. (red.) (2002), *Agrarhistorisk landskapsöversikt - Västergötland och Dalsland*, Länsstyrelsen Västra Götalands län publikation 2002:14.

Myrdal, J. (red.) (1991), *Alla de dagar som är livet - Bonedagböcker om arbete, resor och umgänge under 1800-talet*, Nordiska museet: Stockholm.

Myrdal, J. & Larsson, B. (1995), *Peasant diaries as a source for the history of mentality*, rapport från 3:e internationella konferensen för bonedagböcker 1992.

Ragnarsson, L. (2008), *Skötselplan för Kulturresevatet Vallby Sörgården i Götlunda socken, Skövde kommun*, Länsstyrelsen Västra Götalands län.

Tunón, H. & Dahlström, A. (red.) (2010), *Nycklar till kunskap – om människans bruk av naturen*, Centrum för Biologisk Mångfald: Uppsala & Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien: Stockholm.

Elektroniska källor

Demker, O. (2011), Unikt forskningsprojekt om hushållens historiska resursnyttjande, artikel 2011-11-09, SLU, hämtad från: <http://www.slu.se/sv/centrumbildningar-och-projekt/centrum-for-biologisk-mangfald-cbm/nyheter-vid-cbm/2011/11/unikt-forskningsprojekt-om-hushallens-historiska-resursnyttjande/>, [2012-03-19]

Länsstyrelsernas GIS-tjänster, <http://gis.lst.se/lanskartor/htm/viewer.asp> [2012-05-22].

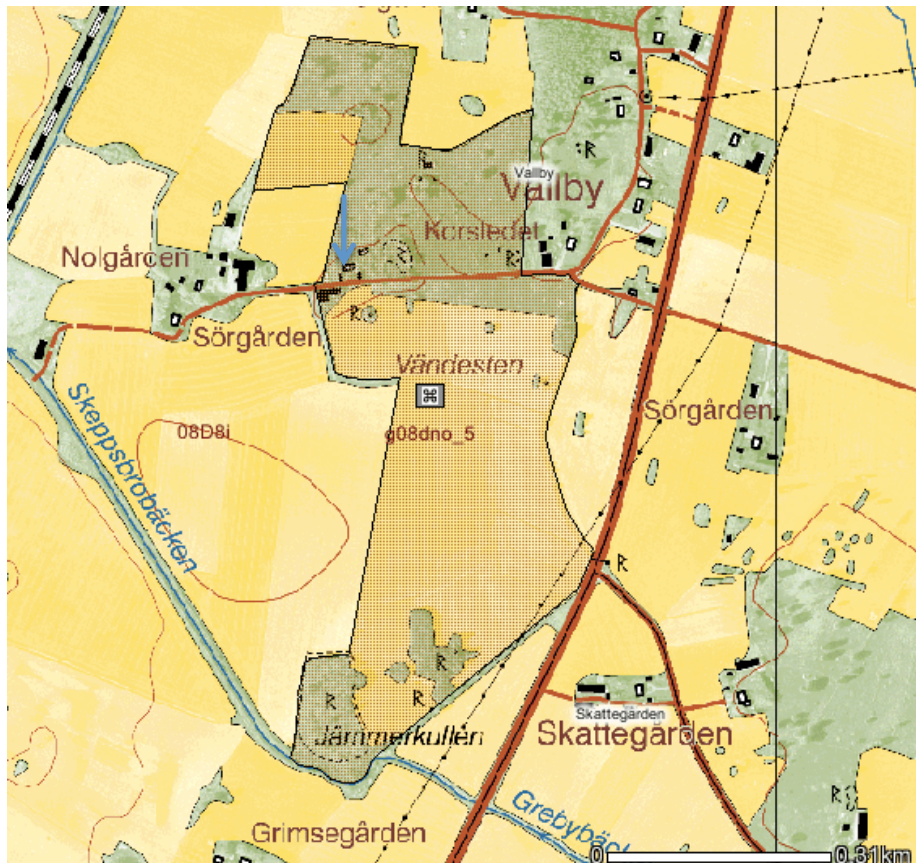
Eniros kartsöktjänst, kartor.eniro.se [2012-05-17].

BILAGOR

Bilaga 1. Kartor, Vallby Sörgården.

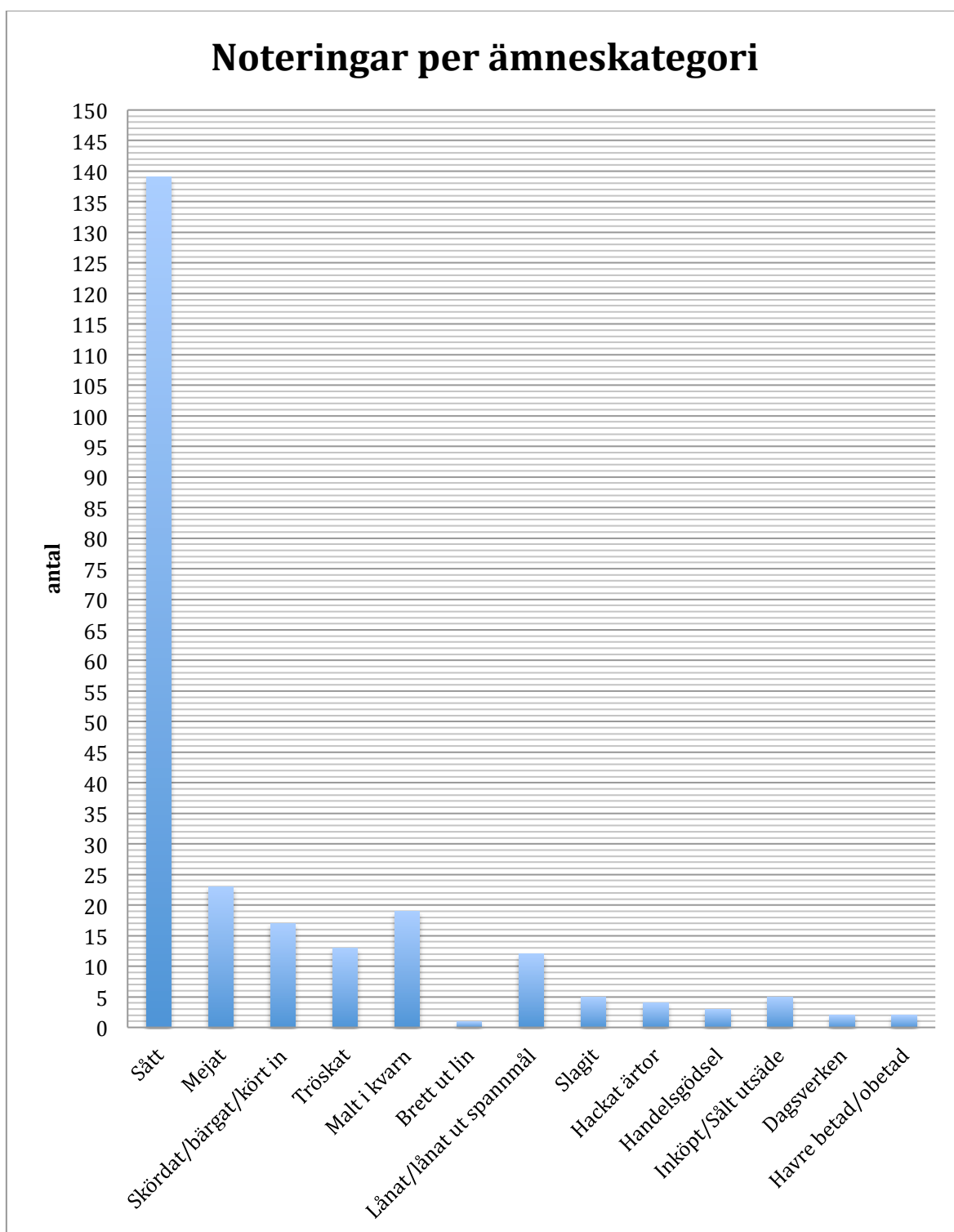

Figur 1. Geografisk placering av Vallby Sörgården. (Eniros kartsöktjänst, 2012-05-17).

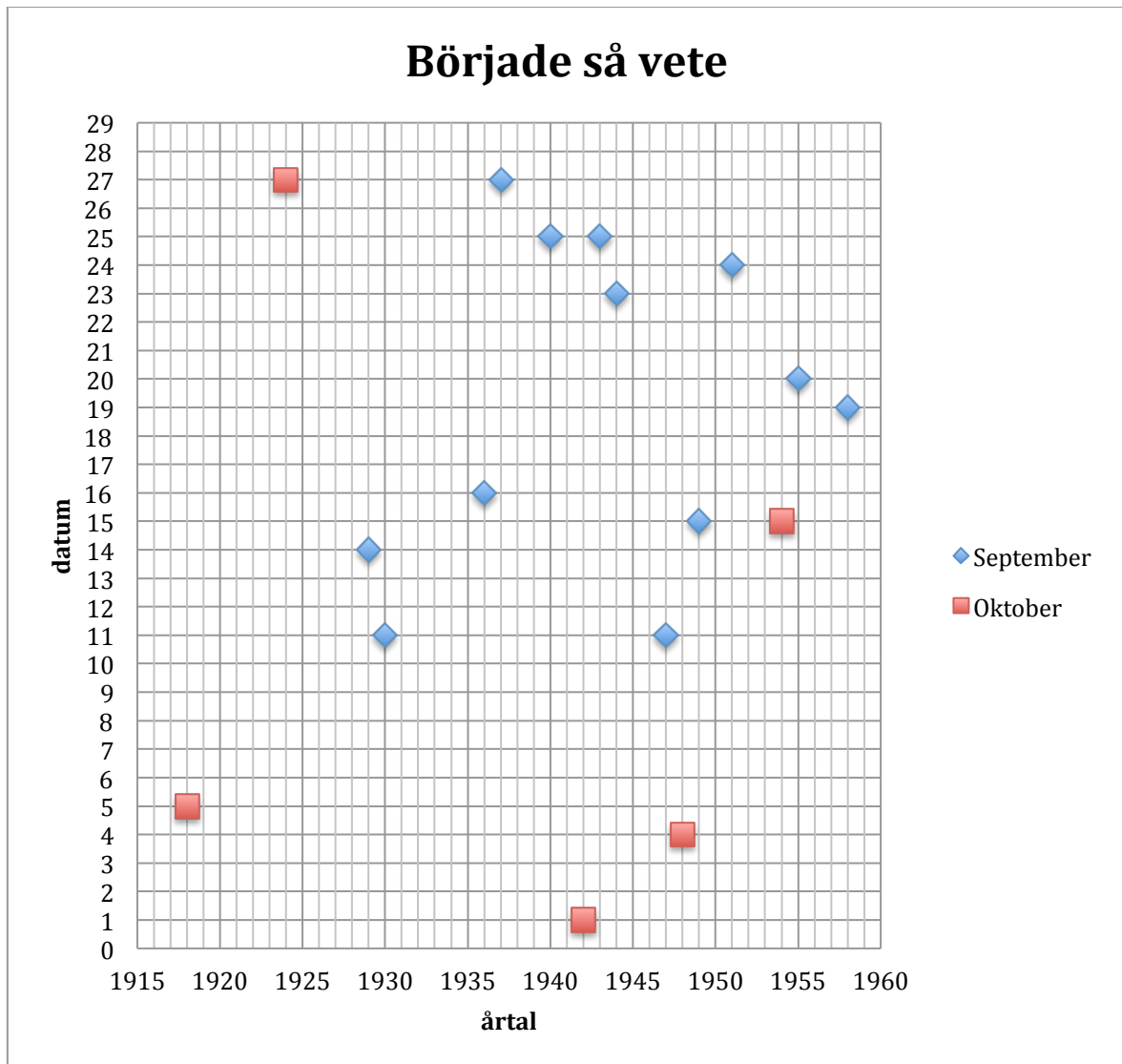
Figur 2. Karta över Vallby Sörgårdens kulturresevat. Pilen visar boningshuset. (Länsstyrelsernas GIS-tjänster, 2012-05-28).

Bilaga 2. Diagram över antal noteringar per ämneskategori.

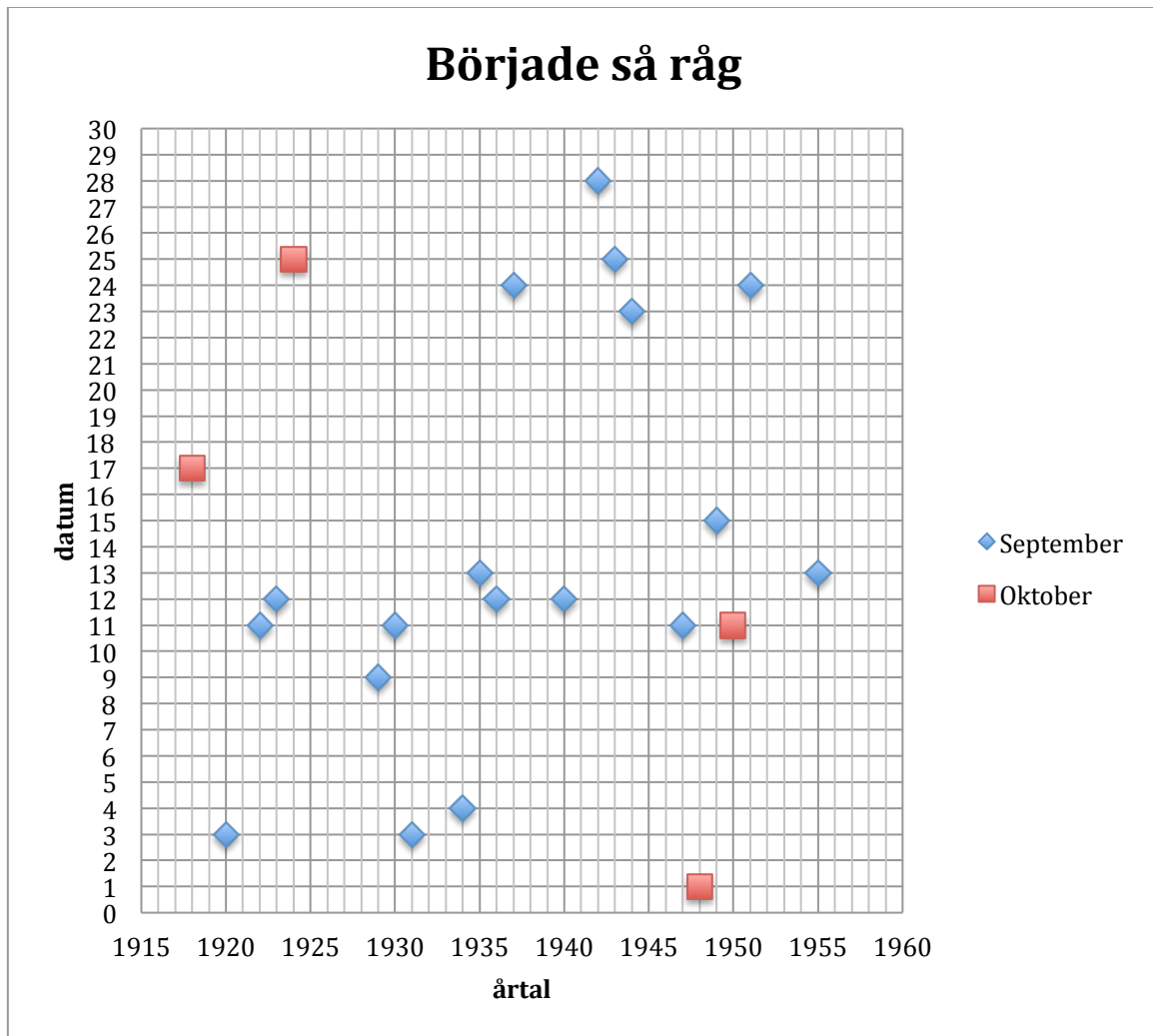
Figur 6. Diagram över antal noteringar per ämneskategori, i almanackorna.

Bilaga 3. Diagram över när man började så vete.

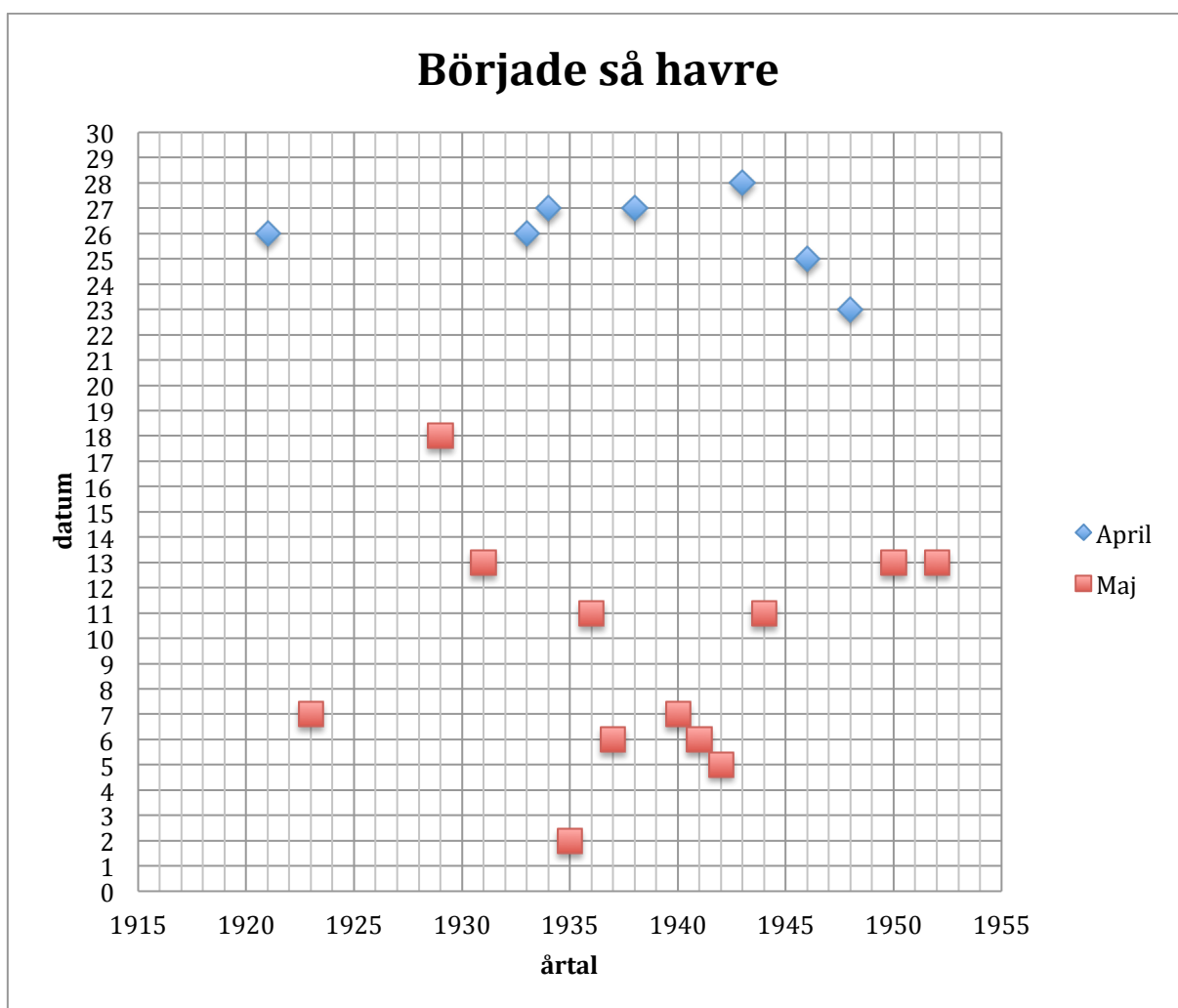
Figur 7. Diagram över datum när man började så vete.

Bilaga 4. Diagram över när man började så råg.

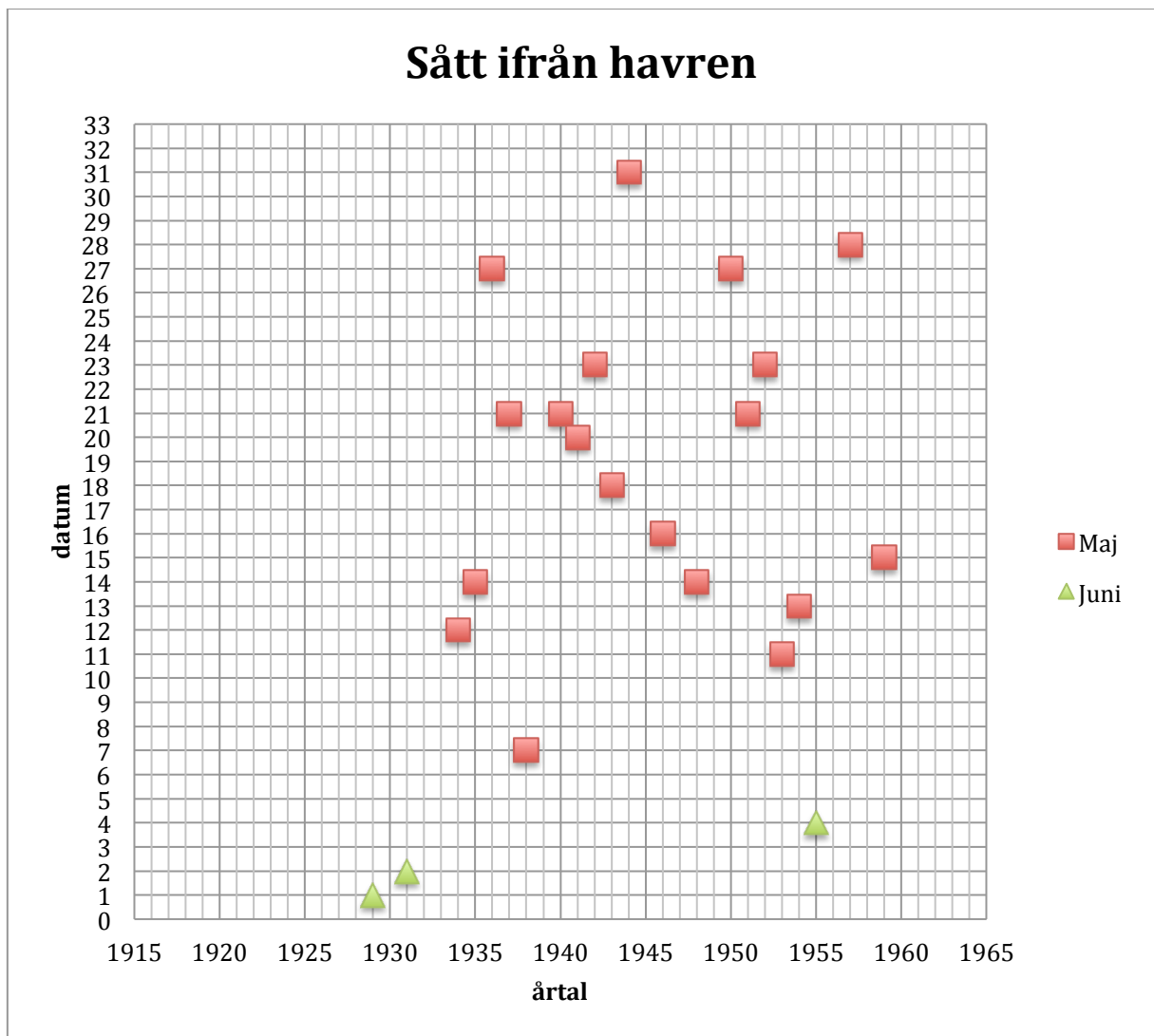
Figur 8. Diagram över datum för när man började så råg.

Bilaga 5 (1/2). Diagram över när man började så havre.

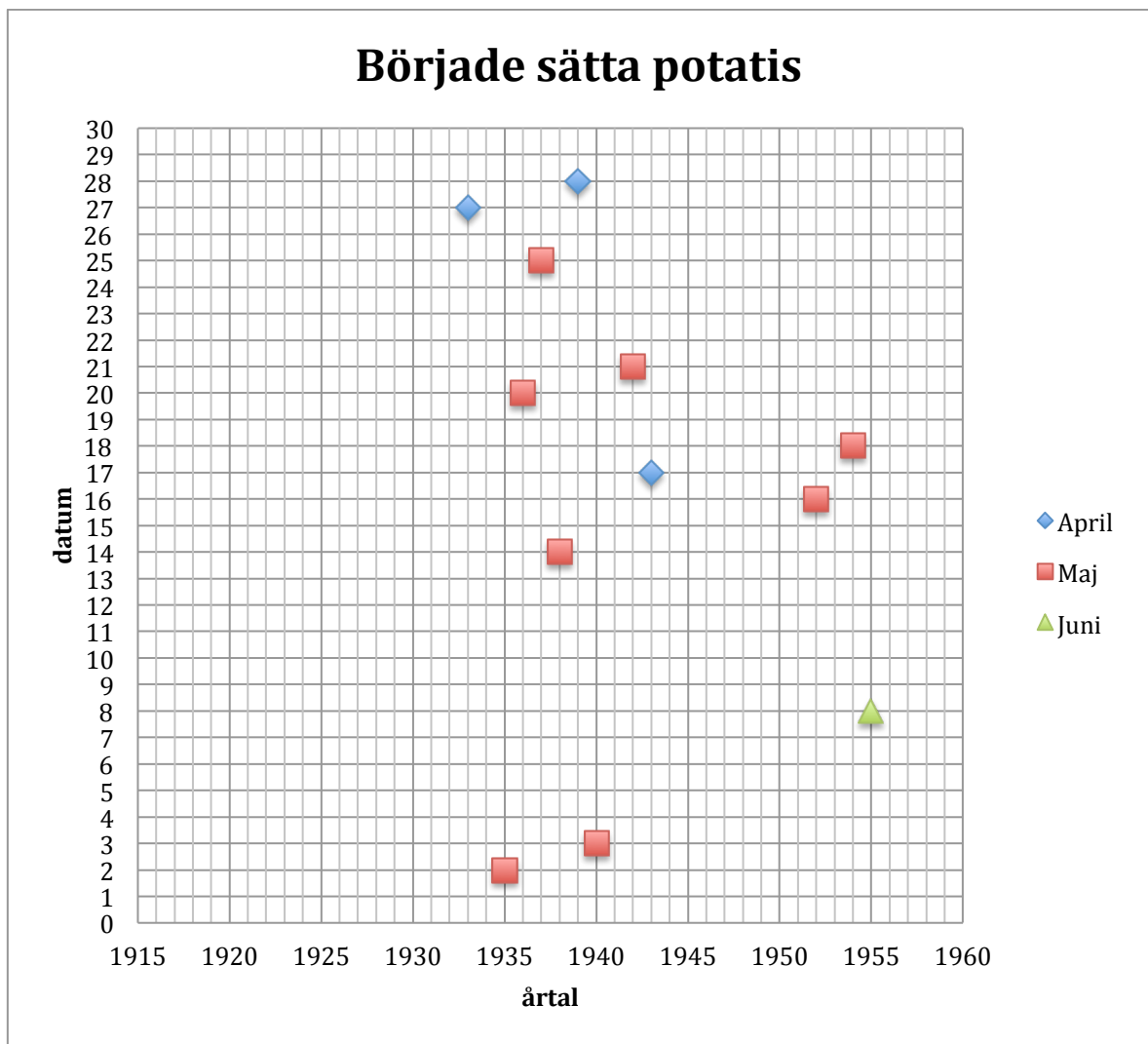
Figur 9. Diagram över datum när man började så havre.

Bilaga 5 (2/2). Diagram över när man sått ifrån havren.

Figur 10. Diagram över datum när man sått ifrån havren.

Bilaga 6. Diagram över när man började sätta potatis.

Figur 11. Diagram över datum för när man började sätta potatis.

Bilaga 7 (1/3). Tabell över nämnda grödor år för år

Tabell 1. Tabell över i almanackorna nämnda grödor år för år.

	1917	1918	1919 (Us)	1920	1921	1922	1923	1924	1925 (Us)
RÅG	X	X		X	X	X	X	X	
PETKUSERRÅG									
STÅLRÅG									
VETE	X	X						X	
VÅRVETE									
HÖSTVETE									
HAVRE	X	X			X		X	X	
VITHAVRE									
SVARTHAVRE									
HAVREKORN									
VICKERHAVRE									
LIN				X					
VICKER									
POTATIS									
ÄRTOR									
RÖDKLÖVER									
BLANDSÄD (”BLANDFRÖ”)									

	1927	1928 (Us)	1929	1930	1931	1933	1934	1935	1936
RÅG			X	X	X		X	X	X
PETKUSERRÅG									
STÅLRÅG									
VETE	X (lånat)		X	X	X		X	X	X
VÅRVETE			X						X
HÖSTVETE									
HAVRE			X	X	X	X	X	X	X
VITHAVRE									
SVARTHAVRE									
HAVREKORN									
VICKERHAVRE									
LIN									
VICKER			X						
POTATIS						X		X	X
ÄRTOR							X	X	
RÖDKLÖVER									
BLANDSÄD (”BLANDFRÖ”)									

Bilaga 7 (2/3). Fortsättning på tabell över nämnda grödor år för år.

	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945 (Us)
RÅG	X		X (lånat)	X	X	X	X	X	
PETKUSERRÅG				X					
STÅLRÅG				X					
VETE	X	X		X		X	X	X	
VÅRVETE			X	X	X	X			
HÖSTVETE						X (lånat)			
HAVRE	X	X	X (lånat ut)	X	X	X	X	X	
VITHAVRE									
SVARTHAVRE									
HAVREKORN				X					
VICKERHAVRE				X (fått tillbaka)					
LIN		X							
VICKER				X					
POTATIS	X	X	X	X		X	X		
ÄRTOR	X		X	X	X	X	X	X	
RÖDKLÖVER							X		
BLANDSÄD (”BLANDFRÖ”)							X		

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
RÅG	X	X	X	X	X	X			
PETKUSERRÅG									
STÅLRÅG									
VETE	X	X	X	X		X			X
VÅRVETE			X						
HÖSTVETE			X						
HAVRE	X		X		X	X	X	X	
VITHAVRE			X						
SVARTHAVRE			X						
HAVREKORN									
VICKERHAVRE									
LIN									
VICKER									
POTATIS				X				X	X
ÄRTOR									
RÖDKLÖVER									
BLANDSÄD (”BLANDFRÖ”)									

Bilaga 7 (3/3). Fortsättning på tabell över nämnda grödor år för år.

	1955	1957	1958	1959
RÅG	X			
PETKUSERRÅG				
STÅLRÅG				
VETE	X			
VÅRVETE				
HÖSTVETE				
HAVRE		X	X	X
VITHAVRE				
SVARTHAVRE				
HAVREKORN				
VICKERHAVRE				
LIN				
VICKER				
POTATIS	X			
ÄRTOR				
RÖDKLÖVER				
BLANDSÄD (?BLANDFRÖ?)				

Us = Uppgifter om odlade grödor saknas helt från detta år.

